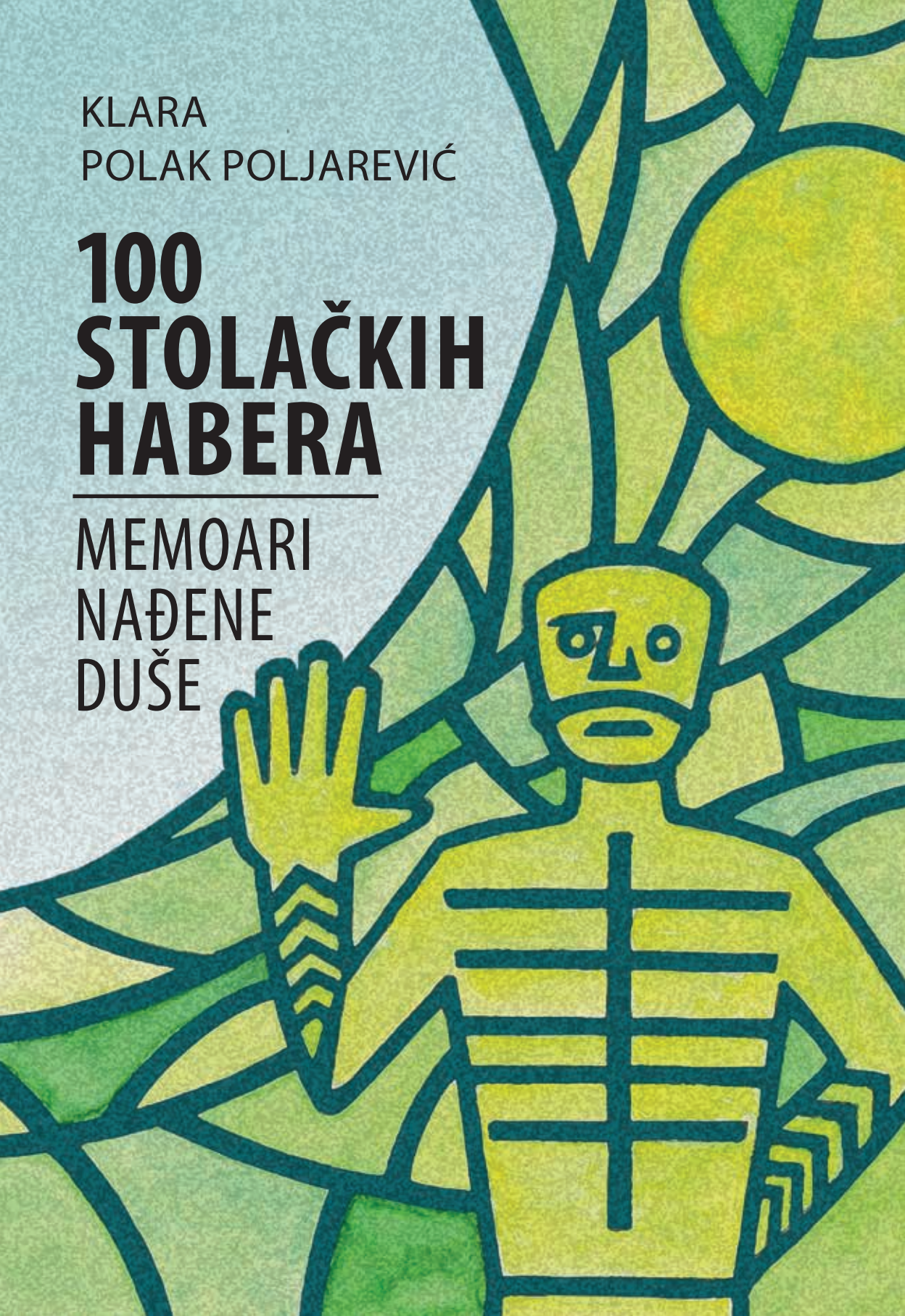

KLARA
POLAK POLJAREVIĆ

100 STOLAČKIH HABERA

MEMOARI
NAĐENE
DUŠE

Klara Polak Poljarević/100 stolačkih habera

Izdavač

Udruženje Bregava, Stolac

Za izdavača

Šefik Rizvanović

Recenzenti

Alija Pirić, Vesna Filipić

Urednik

Samija Rizvanović

Grafička priprema

Gordan Zovko (www.connect.ba)

Priprema teksta

Kemal Redžić

Oblikovanje korica

Krešimir Kveštek, Božidar Vukelić - Boba

Grafički crteži

Božidar Vukelić - Boba

Lektor

Mehmed Dizdar

Korektor

Ela Poljarević

Tisak

Fram/Ziral – Mostar

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo
821.163.4(497.6)-94
POLJAREVIĆ, Klara Polak

100 stolačkih habera : (memoari nađene duše) / Klara Polak Poljarević. - Stolac :
Udruženje Bregava, 2022. - 239 str. : ilustr. ; 24 cm

Klara Polak Poljarević (Sarajevo, 1953.): str.231-232. - Božidar Vukelić – Boba (Senj,
1967.): str. 233. - Rječnik manje poznatih pojmova: str. 234-238.

ISBN 978-9958-0978-4-3

I. Polak, Klara Poljarević vidi Poljarević, Klara Polak

COBISS.BH-ID 47188998

Klara Polak Poljarević

100 stolačkih habera

(Memoari nađene duše)

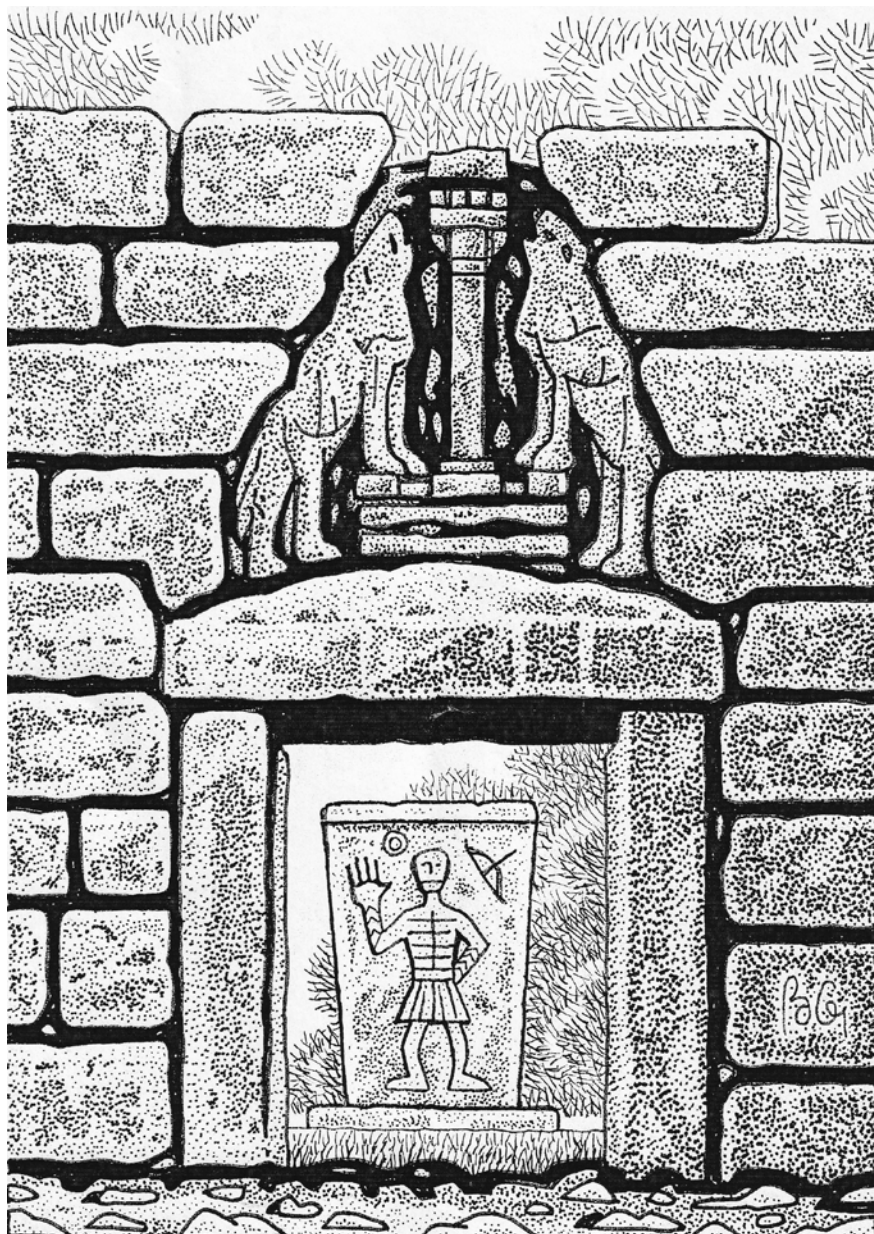
2022.

Kazalo

ITO BI...	7
Moj dolazak u Stolac	9
Ah, ta Grčka!	12
Carpe Diem / Seize the Day, Lida.....	14
Naše bašče	17
Okupacija kupaonice	21
Ne silazi sa čardaka	24
Hrende.....	27
Ozdravljenje prozora.....	30
Hikmetin povratak u budućnost (pionirski korak Hikmete Rizvanović).....	32
Dobar i loš matematičar.....	36
Duh iz Aladinove čarobne lampe	40
Coca-cola nula kalorija	44
Poniranje u Meadinove Ponornice.....	46
Pjesničko jutro	48
„Doće djeca“	52
Korijeni i pupoljci.....	54
 MOJI JARANI.....	 57
Stolac kao fatamorgana	59
Doktor Sreto	61
Doktor Ružić.....	64
Ljudi, odlaze nam dobri ljudi!	66
Rajski vrt bez grijeha	68
Dvije-tri riječi o prijatelju	70
Buntovnik s razlogom.....	73
Zaklela se zemlja raju	75
Kuća sa sitnom kišom	77
Od dueta do kvarteta.....	80
Stolačka La Pasionaria	83
Ljudina Džemo	85
Moje dvije burde	88
Žena multipraktik.....	90
Zelene oči	93
Francuski štih	97
Nomen est omen.....	99
Amidža i amidžići	103

DNEVNIK.....	105
D E VNIK (6. 6. 1987. - 6. 6. 1997.) MEMOARI NAĐENE DUŠE.....	107
Tisućudevetstodevedesetičetvrta (1994.)	149
Tisućudevetstodevedesetipeta (1995.)	151
Tisućudevetstodevedesetišesta (1996.)	157
Tisućudevetstodevedesetisedma (1997.)	163
 RIJEČI O RIJEČIMA.....	 167
Slovo mira	169
Sve je lakše kad znaš ko si	172
Od idile do Gorčina i gorčine	175
Povratak Gorčina	179
Gorak mi korak	182
Kradljivica ljubavi	184
Golub glasonoša	187
Nikad kao ti govoriti neću	190
 RIJEKA MISLI... ..	 193
Moji, naši, vaši praznici	195
Knjige kao djeca.....	198
Iz tame u svjetlost i nazad	200
Rijeka, otvoreni grad	202
Moje meditacije i lamentacije	204
Volite li svoj grad	208
Pitanje sreće	212
Randevu bez zvijezda	214
 SVE JE VODA... ..	 217
Buđenje.....	219
Široke suknje slavonske	220
Idem, tako.	221
Srne moje	222
Sve je voda.....	223
 Alija Pirić/Recenzija.....	 224
Vesna Filipić/Recenzija	226
 SLOVO AUTORICE	 230
Klara Polak Poljarević (Sarajevo, 1953.).....	231
Božidar Vukelić – Boba (Senj, 1967.)	233
Rječnik manje poznatih pojmova.....	234
Zahvala.....	239

Ova knjiga je moj obol Stocu
i svim njegovim građanima

I TO BI...

Moj dolazak u Stolac

Sjećam se, a bilo je to davno, jer u ovim turbulentnim vremenima kada se povijest piše turbo brzinom i kada sve što je bilo prije ovog prokletog rata, što znači prije 1990. kao da pripada prapovijesti, nekim drugim eonima i drugim galaksijama.

Dakle, daleke 1975. godine dođoh u Stolac. Imala sam na sebi bijelu suknju sa širokim faltnama i neku šarenu bluzicu. U ruci sam držala veliki plavi kofer koji je sa mnom stigao iz Londona godinu prije. Sjećam se dubokog razočarenja i neopisivoga straha od novog i neizvjesnog života u koji sam, izišavši iz autobusa, upravo zakoračila. Razočarenje je bilo ogromno, jer me moj mladi suprug nije dočekao na stanici, tj. na mjestu gdje se stari, prašnjavi autobus zaustavio da izađem. Zbunjena i sa zebnjom u srcu pogledah oko sebe. Autobus je stao u centru čaršije u kojoj mi se sve činilo minijaturno, staro, trošno i prašno, dok je sunce svojim vrelinim prstima izvlačilo i posljednju kap vlage, soka, svježine iz zemlje, kamena, asfalta. Da se razumijemo, nije tada još bilo ni robne kuće, ni velikog mosta, ni širokog trotoara.

Rano je poslijepodne kasnog augusta. Ja u čaršiji, čini mi se, sama samcata i ne znam na koju stranu da se okrenem, kojim smjerom da pođem... Suznih očiju instinktivno kao preplašena životinjska uputih se ka hladu, a u hladu četiri-pet pari očiju. Neke me znatiželjno ispituju, neke me ravnodušno promatraju.

„Oprostite, možete li mi reći gdje stanuje profesor Ale Poljarević“, obratih se hrabro jednom paru očiju koje su me studiozno gledale. Nelagoda je strujala mojim tijelom jer sam osjećala ispitivačke poglede ostalih, a odgovor nikako nije stizao. Činilo mi se da uživaju u svemu ovom dok sam se ja preznojavala.

„Što si mu ti?“, čula sam pitanje, a ne traženu informaciju. To me još više zbuni i pokoleba.

„Žena, supruga“, odgovorih ponosno, jer mi je ta titula tada bila nova i lijepo je zvučala. Pa, naravno, tek je mjesec i pol da smo se oženili ili, kako to ovdje kažu, uzeli.

„Nijesam znao da se oženio“, veli glas iz hlada.

„Bogme ni ja“, dodaje drugi dok su ostali niječno vrtjeli glavama.

Ljudi moji, što je ovo? O čemu oni to? Meni samo treba pokazati kojim smjerom da krenem, a oni razvili debatu o bračnom statusu mog bračnoga druga. Da onaj autobus nije već otišao bila bih se vratila u njega, pa nek me vozi kud hoće, kud je suđeno. Ali, meni je bilo suđeno ostati u Stocu.

„On ti je, dijete moje (imala sam tada 22 godine) kod Šarana, kol’ko ja znam.“

„I meni se čini da je tamo“, potvrđuje glas iz hlada.

„Jes, jes, tamo ćeš ga naći“, dodaje i treći i definitivno određuje smjer mog daljnjeg kretanja.

„Gdje je to? Gdje oni žive?“, nastavljam sve nestrpljivija i nervoznija.

„Ti nijesi odavdje. Odakle si? Čija si?“

„Ne, nisam. Iz Zadra sam. Muž mi radi ovdje u srednjoj školi. Predaje francuski i povijest umjetnosti, likovni.“

„Znam ja Alu, al’ za tebe nijesam čuo. Bio je momak kad je došo. I da znaš, mnogim je djevojkama za oko zapeo.“

Znam, znam. Znam ja moga Alu. Pa kako i ne bi, onako mlad, zgodan, vedar, razgovorljiv, obrazovan, pomislih u sebi i ponosna i istinski zabrinuta.

„Nego, gdje stanuje obitelj Šaran“, pokušavam se vratiti na prvobitnu temu i na ono što mi je jedino u tom trenutku bilo bitno i što me zanimalo.

„Kako to da te nije doček’o“, nastavljaju oni svoju priču sipajući sol na ranu.

„Ne znam. Trebao je. Rekao je da će me čekati“, odgovorih skrušeno, kao pred sudom.

„E, jes neki. Ovakvu mladu ne dočekati.“

Sada je i meni svega ovoga dosta. Što je njih uopće briga? Tko su oni? Što su oni? Nekakav odbor za doček? Ne znam što odgovoriti, što reći, a u sebi mislim ljutito. „Vidjet ćeš ti, moj mužu, svoje, samo da te nađem“.

„Samo ti kreni onamo“, i čovjek napokon pruži ruku pokazujući lijevo, prema cesti koja se stotinjak metara niže dijelila. Jednim krakom je išla desno, a drugim kao da je bila nastavak ove na kojoj stojim.

„Tamo, na onoj raskrsnici vidjet ćeš ispred sebe široke stepenice i spomenik, a iza njih veliku, kamenu zgradu. To ti je osnovna škola. Ti ne skreći nikud. Drž' se pravo, pa pitaj za dalje“.

„Hvala lijepo“, odgovorih ljubazno, savladavajući plimu uskomešanih osjećaja u sebi. Uzeh veliki, plavi kofer i uputih se onamo kuda mi je pokazao. Osjećala sam da me ispraćaju pogledom. Malo sam se smijuljila u sebi, sad kada sam krenula, razmišljajući o ovom neobičnom igrokazu koji, kako će se to ubrzo pokazati, nije bio ni blizu kraja.

Dođoh do raskrsnice. Na stepenicama ispred spomenika i škole sjede tri žene. Predoh cestu i postavih im isto pitanje, i gle čuda, začuh isto pitanje.

„Ko si mi tu?“

„Žena, supruga“, odgovorih kratko, iziritirana ovakvim ponašanjem domicilnog stanovništva. Znam da su me sve tri, dok sam im prilazila odmjerile od glave do pete. Gospođa u sredini, srednjih godina, crne, kovrčave, kratke kose me zbuni rečenicama:

„Šta žena? Kako žena? Pa, sad ga odvede jedna plavuša. Bogme dobra, tako k'o i ti“. Ne znam bih li se smijala ili plakala. Što to ona govori? Je li ozbiljna ili se šali?

„A, dijete moje, šalim se, ne bi on kraj takve plavuše tražio drugu. Gdje bi on? Čini mi se da je našao pravu“, obrati se ona onim dvjema između kojih je sjedila i koje su se potajice smijurile, a zatim se i sama pođe smijati. Vidjela je ona da sam ja bila na rubu plača, pa je skratila priču. Kasnije sam ih upoznala. Njih dvije, treće se, neka mi oprosti, ne sjećam. Najgovorljivija je bila Božana. Babić Božana. Svi su je u gradu poznavali. Vesela, nasmijana, uvijek spremna na šalu i dosjetke. Imala je pekaru na maloj tepi. Ona i njezin suprug Ivo. Ih, kako je cijeli grad mirisao na svježi kruh, a nema ljepšeg mirisa od tek ispečenoga kruha, bar ne za mene. Godinu dana kasnije sam, gle ironije, njezinom sinu, Niki Babiću, postala razrednica. Zapravo je Niko Babić prvo ime koje sam u svojoj profesorskoj karijeri zapisala u dnevnik i četiri godine kasnije, u svjedodžbu koju sam mu, zapravo svima njima, učenicima IV.d razreda, podijelila. Eto, tako sam došla u Stolac, grad koji je za mene, uprkos neobičnom početku, postao simbol ljubavi, doma, ognjišta, obitelji, mladosti, opuštenosti, sigurnosti, jednom riječju s r e ć e, koju ničim ne mogu iz sebe izbiti, niti to može bilo tko drugi učiniti.

Ah, ta Grčka!

“Catch a falling star / and put it in your pocket/ save it for the rainy day“...

„Zvijezdu koja pada/ uhvati ti sada/ čuvaj je za kišni dan“....

Sigurna sam da se to i vama događa, znate ono kada tražite jednu stvar i prevrnete po kući sve ladice, pretince, police i kutije, kada zavirite u sve ćoškovce, ispod svih kreveta i ležaja i nađete nešto što ste tražili prije tri mjeseca i, naravno, odustajete od daljnje pretrage jer vas iznenada pronađeni predmet toliko usreći da ste u trenu zaboravili što ste zapravo tražili. Ponašate se kao dijete koje je obradovala nova igračka.

„Baš mi to treba“, pomislite samozadovoljno i vraćate u glavi film tri mjeseca unazad. Nije važno što vam kuća liči na bojno polje i što vam ukućani gorljivo prigovaraju da su gladni i da bi večerali, nešto pojeli. Ma kakvi! Važno je da je *to tu*, a to je upravo ono što vas sada zanima.

Eto, baš se ovo dogodilo meni sinoć. Tražeći kazetu ili knjigu ili oboje za učenje francuskog jezika, jer mi se otvorila mogućnost za put u Francusku, našla sam kazetu na grčkom. Ne, ne za učenje grčkog jezika, već nađoh kazetu grčkih pjesama. Privremeno odustajem od Zapadne Europe i prebacujem se na njezin jug. Tko zna svira li još? Na uprljanom komadiću bijelog kartona zaljepljenom na kutiji kazete čitam ime diskografske kuće *Minerva stereo* i pitam se kakve veze ima ta rimska božica mudrosti, nauke, rata, ratnih vještina i tkanja s grčkom muzikom. Zar ne bi bilo primjerenije da se zove Atena stereo? Ma i to mi zvuči čudno - Atena, pa stereo? Dok mi se po glavi motaju sve neke takve šašave misli, stavljam kazetu u mini-liniju i gle čuda! *MAPIA MA TE KITPINA* razliježe se po sobi i po mojoj duši kao ljekovite kapi nektara po njezinim bolesnika. Odjednom nema zime, nema ove ljepljive vlage u zraku, nema ni kostobolje, ni glavobolje, ni dugova, ni briga...

Ljeto. Jul 1984. Ne, jul 1985. Znam po tome jer smo u autobusu sa svim putnicima, kolegama i sugrađanima našeg prelijepog grada Stoca, negdje u Makedoniji, točno u pet do pet, s još jednim bračnim parom, moj Ale i ja slavili desetu godišnjicu braka. Djeca su bila zbrinuta u *baka-servisu*, a mi smo mladi i bezbrižni, puni pjesme i života, jurili prema Ateni.

Prolazimo Solun (Thessaloniki) uz neizostavnu pjesmu *U Solunu somun kru-na, do Soluna tri somuna* smanjujući broj somuna kako smo se približavali Solunu. Spavamo u Larisi. Vraga spavamo! Šetamo, lutamo, gledamo, upijamo boje i mirise života svim čulima, malo se ljubimo, pa se razdragani smijemo držeći se za ruke kao da smo *tek prohodali...* Ujutro Epidaurus, Delfi, navečer Atena! Ah, ta Atena! Raskošna večer s prekrasnim zalaskom sunca na Akropoli i rastrošna noć na Plaki! Užareni dan u Pireju i pakleno vrući dan u Miken. I ti Grci! Veseli, razdragani, šaljivi, dosjetljivi, ljubazni. Od svega naprave predstavu! Zbog tih njihovih osobina sve što smo kupili, pojeli i popili platili smo bar dva puta više nego što vrijedi, ali smo zato veliku, plavu putnu torbu dobili u pola cijene, jer je to bila prva stvar koju je vlasnik tog jutra prodao. Govorio je *Sefte, sefte* i dobivenim se drachmama lupkao po obrazima, a kavu, grčku kavu s ledom smo dobili besplatno jer smo čekali da gazda otvori u 9h ujutro i kao žedni pustinjaci odmah je i naručili. Nakon prolumpovane noći na Plaki doista smo je trebali. Ne znam gdje mi je bilo ljepše - na mostu iznad Korinskog kanala dok sam lebdjela između Egejskog i Jonskog mora ili na dostojanstvenoj i uznositoj Akropoli koja nas je osvojila duhovnom snagom bijelog i glatkog kamena, ili ispod kamenog nadvratnika na ulazu u Mikenu dok su nam nad glavom sjedili moćni lavovi i gdje sam se malo zatim, zbog temperature od 42 stupnja Celzijusa, onesvijestila.

Slušam muziku i zagonetne mi riječi i u meni ponovno prostruji život. Sve bogatstvo zvjezdanih noći i vreline njegove ruke kojom je u mene pretakao sva ljeta ovoga svijeta i sve titraje svoje pamuk duše i sada u meni struje, a poljupci kojima me je obasipao u hotelu na trgu *Omonya* i koji su bili prave male žeravice njegovog ljubavnog ognja još uvijek me i žare i ozare!

Ova mala kazeta s četrnaest pjesama oživjela je hiljadu i četrnaest romantičnih trenutaka jednogavnog ljeta, jedne raspjevanosti mladosti i jedne davno netaknute ruke.

Carpe Diem / Seize the Day, Lida

*„Raindrops falling on my head“; „I can't stand the rain“; „My heart leaps up“;
„When I behold a rainbow in the sky“ . .*

Pjevušim refrene nekad popularnih pjesama i prisjećam se stihova *William Wordswortha*, a sve nešto povezano s kišom. I ne bez razloga. Tog dana, 30. marta 1990. u Sarajevu je kišilo dok smo se Lidija Mustapić i ja šetale Baščaršijom razmišljajući gdje da se sakrijemo od kiše koja je uporno sipila. 30. marta je bio dan prije Republičkog natjecanja iz engleskog jezika za učenike drugih razreda srednje škole i eto, dovela ja Lidiju, našu Lidu, kako joj u Stocu njezini vršnjaci tepaju što i ja bez problema usvojih. Dođosmo, vidjesmo i pobijedismo, kako su to lijepo sročili stari Latini. Da, Lida je pobijedila! Bacila je na koljena i Sarajevo, i Zenicu, i Tuzlu, i Banja Luku i Doboj i Mostar! Stolac je prvi! Neka se svi drugi sakriju! Koja radost, koje ushićenje! No, ona, Lidija je sve to popratila toplim osmijehom i rumenilom na licu, kao da joj je bilo neugodno što je pobijedila! Ona, tiha, povučena, simpatična, zagonetna djevojčica predivne, guste, teške smeđe kose koja je na suncu bila protkana crveno-narančastim tonovima, debljuca sa pjegicama na nosu i oko njega! Divna u svojoj jednostavnosti, skromnosti i naivnoj iskrenosti! U Stocu u školi su nas dočekali kako i dolikuje. Pjesmom, muzikom i tortom! Svi su joj čestitali. I direktor i zamjenik direktora, i profesori i učenici, a tek njezin razred! Grljenju i ljubljenju, pa i suzama radosnicama, nije bilo kraja! Dobila je Lidija i lijepe nagrade; knjige, diplomu, plaketu i putovanje u jednu od zemalja engleskog govornog područja. Kanadu? Ameriku? Englesku? Ne mogu se sjetiti, a nije ni važno. Glavno je da je pobijedila! I meni su, da budem iskrena do kraja, pripale određene časti, ali ništa se ne može usporediti sa ponosom kojeg sam osjećala tada, pa čak i sada dok o ovome pišem dvadeset i devet godina poslije! Te sam godine dobila u Mostaru od Pedagoškog zavoda nagradu kao jedna od najuspješnijih prosvjetnih radnika - ručni sat sa posvetom i Pedagošku enciklopediju u dva toma, no, nažalost, u vihoru rata nestali su i jedno i

drugo. Ali, radost nije, ona je tu, pohranjena duboko u meni da traje dok trajem i ja. Svake godine vodila sam učenike drugih razreda na to natjecanje. Sjećam se Ljiljane Džakule koja je bila treća, pa Tihane Brkić, Mirjane, Dragice, Slavice, Vidoja, Loredane. Tko bi ih sve zapamtio, sve te krasne djevojke i momke koji su bili predani svojoj misiji učenja i obrazovanja. Trudila sam se naučiti ih, a oni su to prepoznali i cijenili. Bila sam stroga, nije da nisam, ali samo zato jer mi je do njih stalo. Znali su oni to dobro. I voljeli su me. Ocjena nije bila bitna. Uzajamno razumijevanje, poštivanje, uvažavanje – to je bilo bitno. Kada sam počela raditi, bila sam četiri godine starija od maturanata!

Elem, došle Lida i ja u Sarajevo dan prije natjecanja i smjestismo se u hotel nedaleko Filozofskog fakulteta. Hotel *Zagreb*, čini mi se. Ništa ekskluzivno, ali ugodno. Prohladno, kišno vrijeme. Ručale u hotelu, malo odmarale i što sad? Treba ispuniti večer do odlaska na spavanje, jer sutra je veliki dan. Nije baš za šetnju, ali izlazimo u kišu, do prve knjižare. Vrtimo se tu dobrih sat vremena. Uzimamo knjige, listamo ih, prevrćemo, čitamo, zapravo ubijamo vrijeme. Tu sam i kupila knjigu *The Penguin Modern Guide to Synonyms and Related Words*, na čijim sam koricama, kasno te večeri crvenom kemijskom zapisala *Seize the Day, Lida!* i još par rečenica koje me i vode kroz ovo pisanje.

Prolazimo pored kina. Na programu je film „Društvo mrtvih pjesnika“/ „Dead Poets' Society“/ i meni se odmah upali lampica. „Lido, hajmo u kino“, predložim „Hajmo“, odgovori ona uz smijeh. Film je dobio nekoliko Oskara. Ne može biti loš. Kupujemo karte i smještamo se u fotelje. Toplo je i suho. Film po mojoj mjeri. Sve se vrti oko profesora engleskog jezika kojeg maestralno glumi *Robin Williams*, koji svoje učenike uči da zavole poeziju, na svoj neobičan, pomalo otkačen, pomalo lucidan način. Recitira stihove mog omiljenog pjesnika *Walta Whitmana*. Moto profesora i mladih pjesnika je *Seize the Day* (*Iskoristi priliku*). Film traje oko sat i pol. Počeo je u 20h. Vidim da je Lidija umorna i da joj se oči sklapaju. Nisam ni ja daleko. Pa jutros smo u šest bile na autobusnoj stanici u Stocu.

„Lido, ostale smo bez večere u hotelu“, šapćem joj.

„Nema veze“, odgovara tiho zagledana u veliki ekran.

„Ajmo mi vani. Zaspali ćemo obje. Nešto prigrusti prije spavanja. Sutra moramo rano ustati. Sutra je važan dan“.

„OK“, reče i počeo polako ustajati skupljajući kaput, šal, rukavice. Izišle smo ne vidjevši kraj. Kiša je u međuvremenu stala. Zrak je bio oštar, svjež, mirisao je na snijeg. Srećom, nije daleko do hotela. Ujutro doručkovale, spremile se i pješke

krenule do fakulteta. Tu je vladala gužva. Uzbudjenje je bilo vidljivo, gotovo opipljivo, a moja Lida - ništa. Hladna k'o špricer. Na licu nisam mogla iščitati neku emociju. Zapravo, ni u školi prije kontrolnih ili pismene zadaće nije pokazivala ni tremu, ni uzbudjenje. Uvijek je pisala sabrano, koncentrirano, i bez greške. Pa i sada je djelovala sigurna u sebe i svoje znanje kao da je pisati test bio mačji kašalj. Druga djeca drhte, šute ili glasno pričaju i raspravljaju, otvaraju knjige, bilježnice, gramatike, rječnike, provjeravaju, podcrtavaju, mentori ih savjetuju, upućuju, a nas dvije - ništa. Što da joj kažem kad ona ništa ne pita. Tu i tamo je na nešto upozoravam, reda radi, a ona me samo gleda onim svojim pametnim, dubokim očima i smiješi se. Kao Đokonda. Odjednom svi nestadoše. Uđoše u učionicu. Prije ulaska tiho joj poručim: „Seize the day, Lida! Remeber!“ Hodnik osta prazan. Profesori mentori se razišli, što u parovima, što u grupicama. Odoh i ja na kafu. Nakon sat i po se vratih pred ista vrata. Neki su učenici već izašli. Lide još nema. Nisam je dugo čekala. Eto i nje! Crvena, sva zajapurena činilo se da će joj obrazi puknuti, da će se raspuknuti k'o stolački šipak!

„Kako je bilo?“, pitam nestrpljivo. „Ma, ništa. Lako. Samo sam ostala da provjerim jesam li sve točno napisala, spelling, mislim“.

„Jesi, znam da jesi. Tu nikada ne griješiš“.

I nije pogriješila. Na listi je bila prva! Dalje sve znate.

Naše bašče

Teško je zamisliti da rat može donijeti i nešto dobro. Ali, eto, događa se i to. U mome slučaju stekoh prijatelje za sva vremena. Nevolja nas, valjda, zbližila. Možda to i nije tako rijedak slučaj kao što se na prvi pogled čini. Život je, ionako, pun paradoksa. Da bih postavljenu tezu do kraja razjasnila moram se vratiti u tu nesretnu 1992. kada je sve i počelo, a nerado to činim. Nije zdravo kopati po prošlosti, jer nikada ne znaš što ćeš izvući iz te rupe bez dna. Ne znam kako, a ne znam ni zašto, ali gotovo uvijek izvlačimo ono loše, uvijek ispliva neko zlo – bol, patnja, samosažaljenje, želja za osvetom, mržnja, ratni poklici. Sve jedno gore od drugoga.

April 1992.

Dan je tek počeo. Pravo proljetno jutro puno sunca i svjetlosti. I dok smo bili posvećeni svakodnevnim aktivnostima začuh zujanje, brujanje, nešto nalik grmljavini. Kuća se trese od tih nemilih zvukova, a u srce se uvuče strah i slutnja, jer događa se nešto grozno. Počinje RAT, a toga, u tom trenutku nisam bila svjesna, nisam mogla vjerovati. Pa, rat se događa samo u filmovima! Iznad kuće prolaze kamioni puni vojnika i rezervista koji se cere pucajući lijeno u zrak, dok se za njima moćno i zloslutno vuku ogromni tenkovi iz kojih proviruju neobrijane, polupijane glave tenkista. Majko moja, pa što je ovo – ružan san ili zbilja. Nažalost, ovo drugo. I dok si udario dlanom o dlan bijasmo okupirani. Narod unezvjeren. Kolaju svakojake priče, da se skameniš, i ne znaš što ti je činiti... Prođe dan, dva, tri... Strah se kao plima širi, oči se šire, srce lupa, a tu je dvoje naše dječice i mnoštvo druge djece koje treba sačuvati, spasiti, nahraniti... Da, nahraniti, jer okupacija traje i u grad niti može išta ući, niti izaći, što podrazumijeva i namirnice. Police u dućanima se prebrzo prazne jer ljudi kupuju doslovce sve... Mi smo uspjeli kupiti naramak vrećica podravkinih juha, one goveđe i one pileće i do kraja života bit će mi sinonim za rat. Glad je na pomolu i ja, valjda majčinskim instinktom

ili iskonskim instinktom lavice koja štiti svoje mlade i bori se za preživljavanje i opstanak, predložim suprugu da napravimo bašču, vrt i da posadimo sve što se posaditi može: krumpir, rajčicu, paprike jer nikada ne znaš koliko će ovo trajati.

Rečeno, učinjeno. Lijepo i jednostavno zvuči onome ko ima s time iskustva, ali ja o tome nisam imala pojma, a ni moj suprug nije u tom poslu bio verziran. Cijeli dotadašnji život provela sam okružena, metaforički rečeno, svilom i kadifom, tj. knjigama, poezijom, glazbom, baletom, plesom, odlascima u kino i kazalište, putovanjima i nisam razlikovala peršun od celera, ali *Necessity makes a naked man run*, kažu Englezi (u mom slobodnom prijevodu *Nevolja natjera golog čovjeka da trči*).

Na okupaciju i granate koje su padale i pljuštale po gradu smo već navikli. Čudno je to kako čovjek na sve svikne, pa, eto, i na granate. Po fijucima i eksploziji mogli smo odrediti koliko daleko od nas su padale, neki su čak znali i gdje je koja pala, pa su trčali tamo da provjere što se događa i jesu li u pravu izazivajući zlu sudbinu. Ginulo se, neki su bili osakaćeni, ali ta ljudska znatiželja je nešto meni potpuno neobjašnjivo, graničilo je sa ludošću, zapravo, bila je to ludost. Sa ove vremenske distance sada sam potpuno svjesna da se ni ja nisam drugačije ponašala. Djeca su bila uvijek u blizini, pa kad je počelo jače i bliže gruhati, bježala su u kuću, u podrum, u improvizirana skloništa. Nama je bilo najbliže sakriti se kod Premilovac Fatime.

Ali, da se vratim na bašču. Odemo moj Ale i ja u Polje, dio grada iza VP doma i Koštane bolnice, gdje je moj komšija rahmetli Asim Medar, imao automehaničarsku radionicu i veliku bašču koju je njegova supruga Fiza obrađivala donoseći kući sve što jednoj domaćici treba da skuha zdrav ručak ili večeru. Bio je to dio grada gdje su i drugi Stočani imali svoje što veće, što manje bašče. Plodna zemlja, obilje sunca i vode pretvarali su ih u rajske vrtove. Među njima po urednosti i rodnosti isticala se bašča Hame i Mine Medar. Hamo je, inače, brat spomenutog rahmetli Asima, u čaršiji poznat kao izuzetno uredan i sposoban trgovac (direktor nekadašnje robne kuće koja je krasila centar grada). Vidjevši nas dvoje kako tražimo teren za bašču predloži da to bude jedan komad plodne zemlje odmah do njegove. I čudo se dogodilo. Sve se odvijalo nevjerovatnom brzinom, jer priiskočile su u pomoć vrijedne ruke komšija, pa teren, koji je trebao biti puno manji, u tren oka bi i pooran, i pođubren, i ograđen trskom koju smo brali i donosili sa rukavaca Bregave. Hamo je sve nadgledao i budnim okom gledao da sve bude kako treba. Njegov prijatelj, zvan Stupa, je sve začinjavao humorom, dosjetkama i šalama na koje smo reagirali gromoglasnim smijehom kao da svuda svima cvjetaju ruže, kao da nije rat. Je li to bio naš tihi, nenasilni protest, ne znam, ali znam da nam je pomogao da se lakše nosimo sa nedaćama koje su nas zatekle.

E, sad, kad je zemlja bila pripremljena za sadnju, nastadoše moje muke jer niti sam imala alata, niti sam znala što bih s njim. I opet uskače Hamo. Posuđuje nam njegov alat i pokazuje kako ću iskopati rupe, napraviti lijehe... Donosi sjeme, nasad, krumpir za posaditi, tumači mi što je što... „Ovo ti je kavada, ovo paprika, ovo patlidžan, mladi luk, rotkvica, krastavac“. Svega je tu bilo, a ja učila kao đaćić prvačić. Hamo mi pokaže kako se drži motika, koliko duboko ću iskopati rupu, što treba biti udubljeno, a što uzdignuto. On pokaže, ja nastavim, pa kad vidi da mi ne ide, ponovo mi pokazuje, zatim uskače Mina, koja bi uglavnom sve i odradila jer ono moje nije bilo dobro. Kod Hame nema mrdanja, sve mora biti ravno i po crti, a meni urednost baš i nije jača strana. Više sam umjetnička duša. Hamo se malo naljuti, pa se nasmije mojoj nespretnosti, ali hvali moju upornost i željtu da naučim. Oboje me sokole i pohvale kad nešto ispadne kako treba. Moj Ale brže uči. On se s time, ipak, susretao u djetinjstvu, a ja pravi analfabeta. Dolazili i drugi da vide kako bašča napreduje i svako bi dao svoj prilog, što sadnicama, što alatom, što samim radom. Svakoga jutra smo ustajali s mišlju je li što niknulo i žurili da to provjerimo. Nekad su idjeca išla sa nama, ali nisu baš bila zainteresirana za tu našu poljoprivredu. Nismo ni inzistirali dovoditi ih u polje, jer su tu, blizu kuće i skloništa, bila sigurnija. Bašča napreduje. Zalijevamo je iz Haminog bazenčića. Ima sve što joj treba, pa kako ne bi cvjetala. Onda Hamo dođe na ideju da napravimo *kajutu* i stazicu od oblutaka, da ne hodamo stalno po zemlji kako nam obuća ne bi bila blatna. „*Kajutu*“, čudim se, a on ponavlja, „Da, *kajutu*, za držati alat, za skloniti se od sunca, od kiše, za dremnuti“. Opet svi skočiše u akciju. U vrijeme rušenja i destrukcije, treba nešto i graditi. Nekoliko muževa odoše u susjedni VP dom i donesoše cijelu stranicu, cijeli zid nekog razrušenog kioska sa prozorom. Ostali zidovi bijahu sklepani od razbacanih dasaka i letava, kao i krov koji ubrzo bi pokriven ter - papirom, najlonom i čime sve ne. I, eto kajute, lijepe kućice, meni najljepše na svijetu. Dobi kajuta i klupicu i katanac, pa i bocu rakije.

I tako, jedne večeri, dok smo sjedili u Hamioj i Mininoj bašči, zadovoljni i pomalo umorni od rada, i dok je Mina kuhala mladi krumpir, a Hamo donosio svježe oprane rotkvice iz našeg vrta, rumene i zdrave, profijukaše meci taman pokraj naših glava i udariše u stupove od struje u neposrednoj blizini. Bio je to jasan znak da nas promatraju, da nas imaju na nišanu k'o na dlanu i da je vrijeme razići se. Ali, jok. Mi ustrajavamo u namjeri da okusimo pripremljenu hranu koju je Mina netom iznijela na stol. Našao se tu i grumen sira iz mijeha i mladi luk, pa sol i kuhana jaja. Prava gozba. Ali, sila Boga ne moli i meci počеше fjukati na sve strane. Tek kada je jedan prošao tik do Alinog uha, shvatismo da ovo više nije šala, i da je pitanje trenutka kada će nekoga i pogoditi. Nas dvoje brzo sjedismo u reno i požurismo kući dok su Mina i Hamo ostali to sve pospremiti.

Nismo dočekali da uberemo plodove našega rada jer smo, sticajem okolnosti, napustili Stolac prije sezone zrenja. Kasnije smo saznali da je bašča bogato rodila i da je nahranila mnoga usta. Eto, dobro djelo je učinjeno, ovako ili onako. I od tada nije bilo ljeta da nisam svratila do mojih prijeratnih prijatelja, jer Hamo je, kao direktor robne kuće, bez puno pitanja mom Ali pružao telefon da me nazove u Zadar dok smo još ašikovali. Džentlmen i svjetski čovjek znao je što su ljubavni jadi, pa je mojem dolasku u Stolac dobrano i on kumovao. No, nakon ratnog vihora, ostali smo osakakaćeni, jer umjesto četiri ostala su samo tri ratna druga. Moj Ale prvi ode u džennet.

Okupacija kupaonice

U noći između 29. i 30. jula iznenadnom akcijom izvršena je okupacija stana Radojke i Milivoja-Miše Rudan u ulici XIX hercegovačke brigade 17a. Najžešća borba, u kojoj je spomenuta Radmila skoro izgubila život, vođena je u kupaonici nevedenog stana negdje oko 23h. Istraga je u toku.

Vijest, za ova uzburkana vremena i nije neobična, ali privuče moju pažnju iz jednostavnog razloga što se „okupacija“ dogodila u mojoj zgradi, i što sam u navedeno vrijeme bila kod kuće. Pa, kako onda nisam ništa ni čula, ni vidjela? Raspitah se kod Blaža Bosanca. Zašto kod njega, pitate se. Iz jednostavnog razloga što je on bio jedan od glavnih spasitelja komšinice Radmile koja i sad kad izađe na balkon uzbuđeno i radosno viče: *Sve dam, al' Bosanca ne dam!* Ljetna vrućina počela je da popušta negdje oko 20h i sve živo je počelo da diše punim plućima. Pa, i Radmila. Nije ona kriva što su njena pluća malo jedrija od ostalih i što njezino disanje izaziva nagla pomjeranja. Tamno crvena dekoltirana haljina od frotira i bez rukava, naglašava njihovo dizanje i spuštanje što vidno uznemiruje njezinog supruga Milorada - Mišu. Mišo se uzvrpoljio. Stan tijesan, jednosoban. Na omalenom balkonu Mirsad i sestra mu Aida sjede i ispijaju kahvu. Bez žurbe. Akšamluče. Mišo puši i otpuhuje. Prati svaki Radmilin korak. A ona? Trčakara. U kuhinju - iz kuhinje. Donosi hladnu vodu. Pivo. Pepeljaru. Dalibor - Dado, njihov sin, izvalio se na trosjedu u dnevnom boravku i ljuti se što ona stalno šetka ispred TV ekrana dok on gleda utakmicu. Ne može da je prati u miru. Mlađi sin Velibor-Veso, karta u hodniku sa svojim drugarima. Svi viču i svađaju se, pa ih Dalibor s vremena na vrijeme umiruje, jer su sva vrata, zbog vrućine, širom otvorena. U uzanoj kuhinjskoj niši koja se nastavlja na dnevni boravak, iza prozirne i lepršave zavjese Radmila priprema večeru. Mišo pravi salatu od paradajza. U momentu kad se Rada sagnula da provjeri kokoš i krompire što se na ovoj vrućini peku u rerni, Mišo iskoristi priliku da je štipne. Ona se k'o buni i sva se zacrveni, što od vrućih krumpira i kokoši što cvrči u tepsiji, što od probu-

đene želje, što od straha da je Dado vidio očev pokret. Dalibor sve „kuži“, već je momak od 15 godina. Postavlja se stol. Zveckaju tanjuri. Peru se ruke. Utakmica završila bez golova. Gosti sjedaju za stol. Mišo reže hljeb. Radmila puni tanjure i pruža ih Aidi, Mirsadu, Daliboru, i pri tome se malo naginje. Mišo gleda gladno. Veso neće da jede. Nastavlja partiju *žandara* na stepenicama u hodniku. Večera je gotova. Gosti izlaze na balkon da se ohlade, da zapale i da u večernjem miru probave unesene kalorije. Dado odlazi u sobu i stavlja na uši slušalice od *walkmana* što je dobio od tetke iz Švicarske. Veso se sjetio da bi mogao nešto i pojesti, pa čeprka po tepsiji. Mišo diže stvari sa stola, a Radmila, koja je u međuvremenu otkrila vrat, jer je smotala kosu zbog vrućine, pere suđe. Mišo primjećuje otkrivenu bjelinu ženskog vrata i, u momentu, kad misli da niko ne primjećuje, sklanja pramenove sitne kose i nježno je poljubi. Tko bi rekao da je Mišo takav zavodnik!

„Mogla bih se okupati, zar ne? Sva sam znojna, da se osvježim. Užasno je vruće“, govori domaćica jasnim glasom. Mirsad i Aida su shvatili poruku. Ispijaju pivo i sok, zahvaljuju se i odlaze. Napokon. Veso se namješta na trosjedu i uskoro će zaspati. Dalibor u sobi, sa slušalicama na ušima ništa ne čuje i ne haje. Radmila ulazi u kupaonicu. Mišo za njom zaključava vrata. Za svaki slučaj, baš kao i u onoj pjesmi /... „*uđe Fata, u magazdu sama/ aj, za njom Mujo zamandali vrata*“.../. Čuje se kako teče voda... Onda ništa... Pa prigušeni smijeh izmiješanih glasova... Pa ništa... Pa šapat:

„Mišo, muka mi je“. Tišina. „Mišo, slabo mi je, otvori, onesvijestit ću se“

Čuje se okretanje ključa u bravi. „Požuri, ne mogu više, ugušit ću se“.

Mišo nervozno okreće ključ, ali se vrata ne otvaraju. Radmilin glas se više ne čuje, a Mišo počinje da lupa po vratima. Isprva slabo, pa sve jače i jače. Dalibor ne čuje. Velibor tone u san. Udarac nogom u vrata ga trgne, on se budi, ali ništa ne shvaća. Trči u hodnik i zove mamu. Mišo iz kupaonice viče: „Otvaraj, brzo, mami je slabo, jedva diše“. Velibor - Veso, sav u panici trči na balkon i zove komšiju Blaža. Blažo, koji je već utoenuo u blaženi san, onako u donjem vešu istrčava na balkon. Pokušava shvatiti Vesine riječi: „Brzo, mama, tata, kupaonica, vrata“. Blažo nema kad da ide okolo, jer stanuje na drugom ulazu, mada su im balkoni jedan do drugoga, već preskakuje sa svog balkona na Mišin. Milada, njegova supruga u spavaćici, zabrinuto šapće: „Pazi! Čuvaj se!“, i pri tome mu pomaže u operaciji preskakivanja ograda. U dva koraka Blažo je pred kupatilom i odlučnim udarcem nogom u vrata razvaljuje ih i otvara. Mišo, koji se baš sagnuo da podigne Radmilu koja je polu-onesviještena ležala na podu pored veš mašine i koji ovo nije očekivao, pade preko jadne Radmile, koja se pokušavala dići uhvativši se

za čošak mašine. U tom manevru povuče stolnjak prebačen preko mašine koji je bio pun svakojakih bočica, sprejeva, čaša i čašica, četaka, četkica, kremica i sve to sletje uz neobične zvukove preko njih i rasu se po kupatilu. Uto stiže i Milada u pratnji svoje djece, a i drugi susjedi i komšije znatiželjno dotrčaše. Iznesoše Radmilu koje se doista onesvijestila, pokupiše i Mišu uz brojna pitanja. A i Blažo je, ne znajući ni sam kako, zadobio par posjekotina i ogrebotina. Dalibor je i dalje slušao muziku preko slušalica. Milada je umila Radu koja je otvarala oči. Neko je napravio limunadu, a dali su joj i dvije kockice šećera. Mišo i Blažo popiše po lozu kojom su dezinficirali posjekotine. Ostale komšinice urediše kupatilo i skuhaše kavu. Veso je zaspao. Vrućina popustila. Radmila se povratila. Nastade smijeh, a i vicevi su počeli da pljušte, pa se nastaviše umnožavati i sutradan. Sva-ko je imao nešto da doda. Blažo Bosanac reče da će večeras biti repriza događaja na *Yutelu*¹. Neki pak rekoše da su sve snimali video kamerom i da će biti u emisiji *Skrivena kamera*. To je ona američka emisija koja pokazuje kakve sve nebuloze i ludosti čine ljudi kad se zabavljaju.

Ma kakvi Amerikanci, nisu nam oni ni do koljena. Mi smo mnogo luđi od njih i kad smo ozbiljni i kad se zabavljamo. U svakom pogledu.

1 Yutel – televizijski dnevnik emitiran u periodu od 1990.-1992. (12.05.1992.). Glavni lobist za formiranje ovog programa bio je tadašnji premijer SFRJ Ante Marković, a glavni urednik Dnevnika je bio novinar Goran Milić.

Ne silazi sa čardaka

Šuška lišće k'o svila haljine. Vreli plašt ovija grad. Sjedim uz sam rub Bregave i jedem čevape. Čevapi u lepinji vrući, ja gladna, nestrpljiva. Divanim sa Sultinim sinom. Pijuckam koktu – piće moje mladosti. Prizor sasvim običan. A nije. U prizor se uplela čarolija i sve postaje bajka. Prava, pravcata bajka! Bregava doslovce brege valja, a jul poodmako. Čuprija mi se šeretski smije sa svih svojih pet oka. Ja njoj sa svoja dva oka.

„Čuješ li?“, pita me.

„Čujem, čujem“, velim ja.

„Ma, ne, ne mene - vodu. Ne moje žuborenje, prskanje, grgoljenje, kлокotanje, žuborenje, šaputanje, to čuješ svaki dan, već – ono, zapravo ovo, ovooo muziciranje, muziku, nježnu kao let leptira, kao glas ezana što nas uzdiže do neba“.

Osluhnem. Napnem uši. U pravu je. Otkud u Stocu, u bašči Doma kulture, flaute i klarinet? I potmuli, ali ugodni zvuk bubnja koji dopire iz prapovijesti ljudske duše?

Osvrnem se. Trljam oči. Je li ovo san ili java? Čevapi nisu san, to je sigurno. Ni lepinja. Žvačem je slasno. Ni kokta nije san. Hladi mi grlo i ruke. Ugodno. A, i Sultin sin je tu – susretljiv i pričljiv. Zabavno.

„E, onda smo mi na čardaku“, zaključujem zadovoljno i nastavljam sa zaloga-jima. I, s pričom. Naravno.

Čevapi i flauta. Kokta i klarinet. Bujanj i voda. Svaka kombinacija čudna da čudnija ne može biti. Spoj istoka i zapada. Sjevera i juga. Povijesti i sadašnjosti; riječi, glazbe i razgovora; luka, ajvara, senfa; leda, sunca i hlada – sve se izmiješalo. I sve prija!

Osvrnem se. Iza mene tri djevojke k'o tri vile, nestvarne. Sve zajedno nemaju šezdeset godina! Sviraju. Izvijaju se note iz uglancanih instrumenata dok ih prati

momčić bubnjajući po nevelikom bubnju. Božanska glazba se plete između grana stabala i njihovih zelenih, šušćavih krinolina... Sanjam li? Što je ovo? Gdje sam?

„U Stocu“, šeretski mi veli *Inat ćuprija* namigujući jednom okom, onom najvećom. „U gradu u kojem se sve, ama baš sve, i dobro, i loše, i lijepo i ružno događa iz inata“, nastavlja ona dok budno promatram vodu koja protječe kroz ostale četiri oke, svaka drukčijeg raspona, nejednake. Vjerujem joj, a što drugo? Ona to najbolje zna.

U okvir ovog akvarela ugledam Džemu. Eno ga tamo iza stabla, sluša zapanjeno i promatra opčinjeno. Očima guta instrumente! Eh, da mu ih se dočepati za orkestar Gradskog limenog orkestra!

Kasnije, istoga dana

Približavam se Galeriji. Tek sam kod Beredže, ali čujem muziku. Slijedim je zaigrana i dolazim do skupine ljudi koja stojeći u polukrugu sluša svirku Orkestra. No, nisam puno čula jer sam stigla na sam kraj. Nema veze. Ulazimo u dvorište Galerije. Otvara se izložba. Dvojezično. Ljubazni Francuz nešto ljubazno priča. Lijepa djevojka to lijepo prevodi. Francuz priča i priča i mlati mikrofonom umjesto da govori u mikrofoni. Djevojka prevrće očima i uporno prevodi. Oboje su tihi. Nije važno, ionako ih niko ne sluša.

Nestade struje. Ale, Pužić Ale, da ne bude zabune, užurbano i važno prolazi. Smiješi se, a u sebi kune: „Šta bi? Kud baš sada?“ Svi nešto rade i svima fino. Elem, izložba je otvorena. Aplauz. Na stolovima piće, sokovi, kola, bijelo vino, mineralna. Kao da si u srcu Evrope. Nekoliko ljudi iz publike hrabro prilazi i uzima u ruke glatke, staklene trbuščiće svjetlucavih čaša ili miluju njihove elegantne nožice... Poliglotski žamor se sa svakom uzetom čašom pojačava. Zadovoljna lica, nasmijane oči, zažareni obrazi, a duša cvjeta. Kao cvjetna livada ljulja se u svojoj ljepoti. U svojoj punini. No, u zraku titra uzbuđenost, neko ugodno iščekivanje jer svi smo svjesni da to nije sve, da neko iznenađenje tek slijedi... I bi tako.

Tamo, na zidovima Galerije što nekada bijaše Šarića kuća, čekala nas je izložba „Tajne Louvrea“. Umjetničke fotografije Milomira Kovačevića – Strašnog. Crno-bijeli svijet majstorski urađenih motiva iz Louvrea šeta pred našim očima. Nižu se sjene, prolaze šutnjom obavijeni likovi Davida, Nike, Etruskog pisara, faraona, istočnjačkih ljepotica, mističnih ptica, aždaja... Sve neki irealni svijet, svijet snova i noćnih mora, ali bez patetike i bez boli. Smirena, odmjerena, uzvišena atmosfera koja nas blago ovija i koja se gubi tamo negdje u Mona Lizinim očima pred kojim stojiš nijem kao svjedok prohujalih vremena. Razoružan sna-

gom njezinog upornog pogleda povlačiš se u dubinu svoje dubine i sam sebi odgovaraš na nepostavljena pitanja... To je trenutak fizičkog nestajanja i osvješćivanja osobne duhovne snage koja te poziva na predaju, na oslobađanje negativne energije iz najsitnijeg atoma tijela nataložene u vezivnom tkivu tvoga bića; susret sa titrajućom istinom. Gdje sam? Sanjam li? Hodam li? Lebdim li? Je li to bila čaša vina ili nektar bogova? Pogled kroz ašik-pendžer još više zbunjuje, sluđuje...

„Hoćeš li u Lovački na zakusku“, prene me Fizin glas, glas moje komšinice i odjednom, u djeliću sekunde postanem svjesna da sam u Stocu, jer tu smo drugovale šesnaest punih godina. Da, u Stocu, u gradu-čardaku, jer dok kročiš njegovim ulicama, mahalama, avlijama, baščama, dok slušaš zvona il' ezane il' tišinu stećaka i obližnje havre ne znaš jesi li na zemlji, na nebu, u oblacima – il' hodaš po vodi. Sve je u tom gradu isprepleteno, zapreteno i spojeno i zemljom i zrakom i vodom i dahom.

Hrende

Nije lako kopati po prošlosti. Ne znam koliko je i korisno, ali znam - uvijek je bolno. Parapsiholozi, astrolozi, nadriliječnici, narodski savjetnici - svi su puni mudrih savjeta kako preboljeti, zaboraviti, zakopati i krenuti dalje. Ali, ne ide to tako. Srce nije baula koju ćeš zaključati i čiji ćeš ključ izgubiti; duša nije bačva koju ćeš zapečatiti i baciti u more... Sve teče i sve se vraća, nekad kao san, nekad kao bljesak ili noćna mora, ponekad samo kao osmijeh pomiješan sa suzama tuge.

1992. Stolac.

Padaju granate k'o ljetna kiša iz tmurnoga neba. Sivilo obojilo dan i oči. Mučnina u zraku i želucu. Težina naslućivanog napada i neispuštenih jecaja. Strah velik kao oči djeteta. Nas dvoje u stanu sami. Djeca su na moru duboko uvjerena da će se na jesen vratiti kući, spavati u svojim krevetima nakon večere koju im je mati spremila. Vjera im daje snagu i radost očekivanja.

„Ajde, uzmi što ti treba. Požuri! Ovi se ne šale“, veli mi moj Ale. On sam prebire po knjigama i slaže ih u kartonske kutije. Donio od onih paketa iz Crvenoga križa. Gledam uokolo po stanu. Nijema. Što uzeti od tolikih stvari, tolikih uspomena? Odem u spavaću sobu, pa u dječju, vraćam se u dnevni, zavirujem u kuhinjsku nišu, ali ništa ne spremam. Ruke su mi prazne, oči zamagljene. Gleda me Ale ispod oka. Osjećam njegov pronicljivi pogled.

„De, bona, saberi se. Nemamo baš puno vremena. Možda nešto iz kuhinje? Ekspres lonac?“. Da, uvijek sam govorila kako je taj lonac spas za zaposlenu domaćicu. Koliko sam ručkova u njemu skuhala. Čorbe. Gulaše. Grah. Paprikaše. A juhe, da ih ni ne spominjem. Pružih ruku, ali je i povučem praznu.

„Prevelik je. Nezgraplan za spakovati. Di ću ga staviti?“, govorim poluglasno, kao da sama sa sobom zborim. „Servisi će se polomiti. A i što će mi? Ono što jedemo nije za servise. Plastika je sasvim prikladna“.

„Ti znaš najbolje. Ti si kuharica“, pokušava me Ale ohrabriti.

„Nego, znaš što, ‘ajmo mi otvorit ovu bocu Metaxe. Nismo ju kupili za neprijatelja. Sjećaš li se kada smo je kupili? I gdje?“. Naravno da se sjećam. U Ateni. Na Plaki. 1985, bezbrižno ljeto kada smo kao turisti švrljali kolijevkom civilizacije. Bože, kako je to davno bilo!“

„Ajđ, nazdravlje. Za našu djecu, živa i zdrava nam bila!“

„Za našu djecu!“

Kucusmo se. Granata pade. Nedaleko. Zatresli se prozori. Kuća jedva stoji. Kucusmo se još jednom. Pa, još jednom. U međuvremenu su padale granate k'o ćuskije. Al' dobra ta Metaxa! Sama klizi. Prva je bila najljuća.“

„Vidim, došli ste“, veli Fiza i nosi na tanjuru grumene sira iz mijeha.

„Mezite malo uz tu rakiju. Bujrum. Mensooo, Mensoo, ovdje sam kod komšija.“

Eto i Mense. I on sjeda i toči Metaxu. „Ide dobro uz ovaj sir hercegovački“, tumači dok se laća čašice i grumenčića sira.

„Vidi, ja zaboravila na peksimete. Maloprije ih ispekla“. Diže se Fiza i u tren oka se vraća s punom zdjelom iz koje vire peksimetri. Meki. Napuhani. Zlatni. Smiješe se sa stola. I dalje grmi od eksplozija, ali niko ne haje. Komentira se koliko ih je, kolike su, gdje su pale sve bez straha i uzbuđenja. Kao da je to najnormalnija stvar na svijetu. To, da dok jedeš i piješ, granate lete nebom kao jata ptica zlosutnih. Prisjetih se Hičkoka i natočih još jednu čašicu.

„Ej, ženo, prikoči malo. Nije ti to voda sa Bregave“.

„Ma, briga me. Što mi tko može?“, velim, sjajnih okica i lavljega srca.

Posjedilo se bogme, dobro. Fiza stalno nešto donosila, te još malo sira, te pipun narezan na kockice, te prigrijano pečeno pile od juče, te kolutiće sudžuke... Niko ni ne pita odakle joj. Samo se uzima. A ona zna život. Stara je to iskusna domaćica, uvijek se nešto čuva za „crne dane“, da se nađe. I, eto. Valjda su to ti „crni dani“. Došli. I nova boca loze dođe na stol. Nije ona „popovska“, ali je dobra. Uostalom, tko pita kakva je kad ti je glava u torbi.

„Ajđ, da se krene. Treba se maknuti iz ovoga pakla za dana. Znaš da oni uvijek imaju pauzu poslije ručka. Pa, i četnicima se valja odmoriti. Ne mogu po vas dan bacati granate“, šaljivo i pripito će moj Ale namignuvši mi.

Svi se dignusmo. Nastade ljubljenje, pozdravljanje i grljenje. Svi k'o radosni, a bol u srcu reže, neizrečenost ostaje prikrivena suvislim rečenicama.

„Ajte vi, ja ću to poredit... Poljubite djecu... Vidimo se opet, doćete uskoro“...

„Čuvajte se. Javite što trebate“.

Ale je već prije odnio knjige u auto i nešto posteljine. Još jednom obilazim stan kao da se pozdravljam i sa njime. Na brzinu letim u kuhinju.

„Nek' nam je Allah na pomoći“, veli Ale dok suludom brzinom prolazi Radimlju, penje se uz Masline i šiba k'o po avionskoj pisti prema Domanovićima. Negdje na tom putu između dva teritorija, na zamišljenoj granici „njihovog“ i „njihovog“ granate više ne padaju. A pratile su nas dok smo bili dolje, što lijevo, što desno od auta, pa malo ispred, pa malo iza, kao da se oni na brdu poigravaju sa nama, a možda je „majstor“ malo prikunjao poslije ručka, pa ne vidi dobro, ruka mu nije precizna, k'o ni oko.

Šutim. Gledam u cestu izrovanu granatama. Mislim na djecu. Samo da mi ih je vidjeti, zagrliti, izljubiti. Reći im koliko ih volim. Reći im da im opraštam sve nestašluke. Reći im da su najbolja djeca na svijetu.

„Šta si se prepala? Evo, gotovo. Izašli smo živi i cijeli, šućur Allahu“. Tišina.

„Bogme si dobro tukla po onoj Metaxi“, nastavlja Ale, pokušavajući me uvući u razgovor i ublažiti napetost.

„I ti si“, odgovorih tiho.

„Nego, jesi li što uzela, ponijela iz stana? Nešto što će nam trebati?“

„Jesam. Rendu.“

„Molim? Što to reče? Hrendu?“

„Da. Ribež. Gratalo. Hrendu. Kako hoćeš“

On usporio. Okrenu se prema njoj pun osmijeha i suza.

„Lijepo moje, pametno luče! Uze hrendu od toliko stvari u punome stanu? Gdje se samo toga sjeti? Da ti nisi skrenula, ženo?“

„Nisam. Ne brini. Znam da voliš kupus salatu. Kako ću ti je praviti bez ribeža?“ Pogledah ga sjajnim očima. On zaustavi zeleni reno. Okrenu mi se i zagrli me čvrsto, čvrsto, najčvršće do sada. U zagrljaju se rasplačem k'o malo dijete.

Provala jecaja i poljubaca nadmašila je jačinu granata.

Ozdravljenje prozora

„Blago onima koji ne znaju“

Već me dva dana muči taj metak. Dok je bio nevidljiv bila sam mirna. Kako da se brinem i sekiram za ono što ne znam ni da postoji. Sada kada je izašao na vidjelo uzdrmao je tijelo, uskomešao dušu, uvukao se u sve pore misli, u vijuge sjećanja, u meandre bježanja i nepriznavanja tamne strane ljudske svijesti i podsvijesti. Evo ga, tu je, u velikom, bijelom, porculanskom tanjuru, među krhotinama gelera; zgnječen, mrtav, ali i dalje zlokobno svjetluca prigušenim sjajem bakra i osvaja ubojitom elegancijom. Sedamnaest godina nakon probijanja, ulaženja i zaglavljivanja u metalnu bravicu prozora, izvučen je na svjetlost dana kao krunski svjedok zlodjela, kao artefakt neviđene bestijalnosti, teškog primitivizma i pomračenja uma.

Neobični vjesnici proljeća

Proljeće 1992. je donijelo neobične vjesnike novog godišnjeg doba. Umjesto da zrak miriše na nježnost ljubica, gordost zumbula, mističnu uzdrhtalost jorgovana i čarobnu zaljubljenost jasmína, zavonjala su crna zgarišta kuća; šarenilo prirode je procvjetalo šarenilom vojnih odora, a zujanje ljupkih pčela, osa i bumbara, zamijenilo je zujanje metaka i granata koje su padale u intervalima, gusto i često, kao proljetni pljuskovi što donose tuču. Čudno neko proljeće, doista. I zlosutno! Strah umjesto pjesme. Nevjerica umjesto prijateljstva. Prijetnje i progoni umjesto pozdrava i pomoći. Molbe. Plač. Preklinjanja. Šutnja. Odvođenje. Nestajanja. Ubijanje. Mržnja. Sve sam to davno ispeglala, presavila i po stotinu puta i odložila u arhiv postojanja da paket bude što manji i da ne zauzima mjesta, jer bit će toga još za pamćenje i pospremanje. Dobro narod veli da nesreća nikada ne dolazi sama, ali ko je tada o tome mislio!? Je li ta bravica spasila život mojim najmilijima?

Ubiše nam rječnik

Pamtim. Pucalo se na sve strane kada se čistilo snajpersko gnijezdo na brdu preko puta odakle su nas imali kao na dlanu. Kretali smo se stanom na način da ne nadvisujemo rub prozorske daske, tako jeli, tako spavali, nesvjesni realne opasnosti u kojoj smo bili. Čak smo se na račun toga i šalili. A onda... zum i fijuuu i metak koji je probio jedno prozorsko staklo i zaustavio se u metalnoj roleti. Drugi je probio oba stakla i zabio se u korice španjolsko-hrvatskog rječnika. „Budale“, pomislih. „Ubiše nam rječnik“, rekoh. Kakva bolna simbolika.

Majstor Gepetto²

Treći metak, taj nepoznati treći, je zaustavljen, a da to nismo ni slutili. Koja mu je bila putanja? I to bi se moglo izračunati, čak pokazati, ali čemu? Zašto? Tim činom bih, nakon svih gubitaka, još jednom izgubila. Svih ovih sedamnaest godina šutio je taj metak, zarobljen talac sudbine, okovan, beživotan. Ali, i takav ranjava! Sada je napokon došao stručnjak, majstor da vidi, da dijagnosticira, da popravi, da otvori prozor koji svojim krilima nije dao leta. Vještim pokretom ruke zarezao je stolar Gepetto² u samu srž, u dah i duh postojanja. Jednim jedinim rezom otvorio je dva srca. Ono prozorsko se uz škripu otvorilo. Ovo drugo se zatvorilo i prokrvarilo uspomenama

Držao je metak na dlanu kao dragocjenost buljeći u njega nekoliko trenutaka, pobjedonosno a onda - onda mi ga je dostojanstveno pružio, pažljivo kao relikviju.

Teče rijeka

Teče rijeka. Valovi tihoga vriska, navala plača, tuge, boli i smijeha. Uskovitlana osjećanja u suludom plesu. Vrtoglavica i blaga nesvjestica koju je zaustavio nagli prodor svježeg zraka kroz širom otvoreni, ozdravljeni, oživljeni prozor.

Žubori rijeka, pjeni se, zeleni se, prelijeva se, teče. A što bi drugo rijeka radila? Njezino je da teče. Da pere odjeću, tepihe, ruke. Da ispire prazne poglede. Da liječi rane srca. Da zacjeljuje bolove duše. I da čisti mrlje povijesti.

² Majstor Gepetto, čuveni majstor, stolar iz priče o Pinokiju; ovdje stolački majstor Hasan Miljanović

Hikmetin povratak u budućnost

(pionirski korak Hikmete Rizvanović)

Malo je Stočana koji ne znaju Hikmetu. Prije ovog posljednjeg rata radila je u gradskoj knjižnici, u biblioteci u Stocu. Među nepokretnim policama knjiga kretala se brzo i vedro kao vidra. Temperamentna i uvijek nasmijana, dobronamjerna i upućena u svoj posao oživljavala je prostor i glasom i vitkim joj stasom. Podržavala je sve kreativne ideje, bila otvorena za suradnju, pa je gradska knjižnica postala mjesto susreta. Tu su se održavale književno-poetske večeri, raznovrsne priredbe, koncerti, diskusije, predavanja, rasprave.

A onda se dogodilo zlo i naopako. Ljudi su se razišli na sve četiri strane ovog našeg dunjaluka. Ko nije otišao milom, otišao je silom. Neki su nestali da se više nikada ne vrate; neki su se vratili pa opet otišli; neki su odmah otišli s kartom u jednom smjeru; za nekima se još uvijek traga; nekima se još uvijek nada. A Hikmeta je tu, u Stocu, sa svojim prepoznatljivim smijehom, istina ne više tako zvonkim kao nekada. Ima u njemu pritajene tuge i boli i razočarenja i gorčine, ali i to je smijeh, zar ne? Čini mi se da su ljudi i nakon rata ostali onakvi kakvi su u suštini i bili. Zadržali su svoje osobine i navike čim se život koliko-toliko normalizirao. Ko je bio vrijedan, ostao je vrijedan. Pošteni su i dalje pošteni. Optimist je nepopravljiv optimist i nadalje. Ko je bio milosrdan, milosrdan je i dan danas. Oholi su oholi kao što su i bili. Ko se volio smijati, smije se i danas. Razlika je samo u nijansama. Postale su zagasitije, tamnije, suzdržanije. I grad sve više liči na ono što je bio. Zacrvenješe se krovovi, zabijeliše zidovi, zazeleniše parkovi; procvjetali balkoni, terase, avlije; zabrujaše automobili (čak i previše); čuje se vika djece, dozivanje, pozdravljanje na sve strane. E, sad, nemojte reći kako sve to preuveličavam, jer sam klasa optimist. Svjesna sam nedostataka i propusta, i negativnosti i mana, ali odmotajte film par godina unatrag i samo će vam se kazati.

No, ovo je priča o Hikmeti, pa da nastavim.

I ove 2010. godine veći dio svog godišnjeg provodim u Stocu. Dolazila sam

i dolazit ću. Tu se osjećam dobro. Ljudi me pozdravljaju, dočekuju, šire ruke, osmjehuju mi se, iznose kahvu, kolače, sokove, pite, voće. Cijene me. Mnogi vole. Osjećam to. Među njima i Hikmeta.

Naš ovogodišnji susret se dogodio i odvijao baš ovako:

„Hej, gdje si? Kako si?“

„Tu sam. A ti?“

„I ja sam tu.“

„Koliko ćeš ostati?“

„Desetak dana. Možda više.“

„Onda dobro. Vidjet ćemo se. Nazovi me. Sad žurim u kamp. Ima međunarodni kamp na Bregavi, pričat ću ti.“

„O.k. Čujemo se.“

Nekoliko dana kasnije začujem zvonjavu telefona.

„Hej, Hikmeta, jesi li to ti? Kakav ti je to glas? Što ti je?“

„Ma, pusti, bolesna sam. Imam nekakvu virozu. Što ja znam što je, proći će.“

„Kad ćemo se vidjeti?“

„Za dva-tri dana. Nazvat ću te kad mi bude bolje.“

„Nema problema. Prvo se izliječi.“

Nakon dva dana...

„Evo, bolje mi je. Hajd' dođi!“

„Može. Sad je petnaest do 12. Eto mene u jedan i po. Moram još nešto obaviti u čaršiji, pa onda, ako ti odgovara. Samo, nikako ne znam u kojoj si zgradi na Luci, pa izađi da me dočekaš.“

„Nisam ti ja više na Luci.“

„???“

„Ja sam ti u kući, staroj kući, kod Turkovića kule“

„Jesi li visoko?“

„Bogme, jesam.“

„Onda ti siđi. Lakša si, a i lakše je ići nizbrdo. Naći ćemo se u ...u ...“

„Beharu. Kod Sule.“

„Dogovoreno“.

I bi tako. Pozdravi. Zagrljaji. Poljupci. Poteče razgovor kao i Bregava iznad koje sjedimo. Prskaju kapi, prskaju riječi i osvježavaju uspomene i misli, i prošlost i sadašnjost i budućnost . „Šteta što nećeš vidjeti kuću u kojoj sam, evo sad već treća godina. To ti je prava starina. Tvoj Ale je dolazio i sve to slikao za svoj doktorat o Stocu. Nažalost, to ne izgleda više tako, ali pokušavam je urediti, nešto sitno popraviti da mogu u njoj biti. I, lijepo mi je. Imam svoj mir i svoje vrijeme. Znam da bi ti se svidjelo. Ti to razumiješ i kao profesorica umjetnosti i kao čovjek i kao žena koja i sama pokušava nešto slično napraviti“.

„Znaš što? Idemo gore. Baš bih voljela to vidjeti. Ako ne sada tko zna kad ću“.

„Imaš pravo. Idemo“.

Upekao zvizdan. Penjemo se, uspuhane. Malo, malo, pa stanemo. Staza, stepenice u serpentinama, očišćena. Proširena. Obrubljuje je cvijeće na koje mi Hikmeta skreće pažnju, a meni duša u nosu. Vrelo sunce, vrelo kamen, a vrela i srca. Sve je to ona posadila. U kamenom koritu ima vode. Kako se penjemo zastajemo uživajući u pogledu i povjetarcu koji godi i razgaljuje duše. Pokazuje mi ostale puteljke do tuđih kuća i tumači:

„Ova ti je od Medara, a ona tamo, malo niže, to su Čokljati“.

„I sve su prazne?“

„Da, sve su prazne. Napuštene. Zapuštene. Zaboravljene. Ostavljene zubu vremena“

„Baš tužno“.

Ulazimo u avliju, prvu, pa drugu. I opet ovo i ono cvijeće i raslinje. Otvori starinski, uveliko oštećeni, odvede naš pogled dolje na grad okupan suncem, što nas odmah stavlja u privilegiran i ugodni položaj „onih gore“, onih iznad vrućina, iznad buke komšija, iznad brujanja auta, iznad neugodnih mirisa kontejnera, iznad letargije i lijenosti, iznad ljetne nervoze, netolerancije, netrpeljivosti ovih i onih . Kao da si u nekom drugom svijetu, u svijetu mira, ljubavi, spokoja, tišine, ljudske bliskosti, iskrenosti. Zapravo i jesi! Oko nas se motaju dva prekrasna psa. To su Hikmetini ljubimci, iskreni prijatelji i vjerni pratioci.

Ulazimo u hajat. Širok. Prostran. Na podu tople, glatke kamene ploče. Meni predivne. Zrače dobrodošlicom. Odatle ulazimo u prvu, pa u drugu prostoriju. Obje prostrane, svjetlosti pune. Malo je previše namještaja u njima, ali to je cijena novo-

komponiranog komfora. Idemo na kat. Basamaci drveni, klimavi, ali drže. Gore još dvije velike prostorije. Hikmeta mi skreće pažnju na dijelove originalne šiše.

„Ova kuća nije gorjela kao druge oko nje“, objašnjava i nastavlja: „Sačuvani su dolafi u zidovima. Eh, što bih sve mogla učiniti! Popraviti je. Obnoviti je kakva je bila, gizdava i gorda, kao Hasanaginica! Samo da je para!“

Preplavljuju me radost, ushićenje, divljenje i Hikmeta u mojim očima poraste do veličine istraživača, povjesničara, arheologa, etnologa, čuvara baštine i baštinenog blaga. A djeluje tako krhko, zar ne. Visoka, vitka kao breza. Priča mi kako je sve to pomalo uređivala, jer problem je gore iznijeti pržinu, cement, kamen, drvo, namještaj, bilo što. Sve treba ponijeti na rukama i leđima. Godine su tu i škripe koljena (kao basamaci rasušeni) pucketaju kosti, tabani ne drže kao nekada; ili plati, ako nađeš nekoga, jer ovi mladi nisu baš za radu i nisu od damara. A ni novaca se nema.

„Tražit ću neku donaciju, valjda nešto kane i meni“, ohrabreno i optimistički dodaje Hikmeta dok me ispraća dolje, prema užarenoj vrevi ljetnoga mjeseca.

U povratku gledam obnovljene kuće. Ima ih svakojakih. Uglavnom sve velike, veće nego što su bile, sa stupovima i stupićima, ukrasnim kuglama, lavovima, labudovima, velikim PVC prozorima i vratima, u betonu i staklu, digle se iznad zemlje kao aždaje, kao da su ugurane u prostor koji im je preuzak, pa se bore za zrak. Jedva dišu. Ali, ovo što Hikmeta radi me je oduševilo. Iskreno razveselilo. Vratiti se korijenu, učiniti da ono prirodno istjera svoje izbojke i procvjeta je čin vrijedan divljenja.

Zato, poželimo Hikmeti da istraje u ovom pionirskom poslu, da dobije donaciju, pomoć obitelji, razumijevanje i podršku prijatelja, da dozove i ostale stanare, da dobije komšije koji će kad-tad shvatiti da nigdje i ništa nije ni bolje ni slađe od dvorišta, kuće, avlije koju si sam uredio, obnovio, sagradio, popravio i da nema plemenitijeg osjećaja od onog koji te obuzme kad se nađeš u skromnoj kući svojih predaka gdje ljubav kapa sa svih zidova.

(maj, 2011.)

Dobar i loš matematičar

Upravo se vratih iz Doma kulture. Istina, nije to više ničiji dom, a ni sa kulturom nema veze, ali eto, tako se to zdanje zvalo prije ovog ratnog ludila, pa u narodu ostade taj dični naziv. Popila kavu. Ili kahvu. I to ne sama. U Stocu ne možeš sam kahvu popiti. Ni kavu. A ni kafu. Uvijek naiđe jaran ili jaranica, prijatelj ili prijateljica, bivši učenik, učenica, komšija, komšinica... Sinoć, u Anela, na primjer, sjedoh sama, pomalo tužna, jer sve je manje ljudi moje dobi i onih nešto starijih ili mlađih, s kojima bih rado sjela, razgovor i piće podijelila, kad naiđe Anel da me pozdravi. Eto, i njih, mojih bivših učenika je sve manje na izvanu, u čaršiji. Zasnovali obitelji, posao, mnogi u Sarajevu, Mostaru, neki u Beogradu ili Zagrebu; ima ih i na moru od Budve do Pule, a najviše ih je vani, u tuđim zemljama. Ostadoše u tim sređenim zemljama tugujući za ovim nesređenim vilajetom.

Dakle, naiđe Anel, a odmah za njim stiže i njegova sestra Ajla sa svojom Đelom. Stigla iz Sarajeva, pa da mi se javi, a dijete jedva gleda. Jedna je umorna, druga pospana. Izmijenismo par riječi i odoše.

Uto dođe Džemaila, njihova majka. Osmijeh na licu, kao i uvijek, ali i umor. Golemi umor. Nije lako s troje sitne djece deverati po ovoj vrućini: Ranija, Džela, a sad i Zana... Mašala, puna kuća, a srce, da ni ne govorimo.

Ali, da se vratim u Dom kulture. Volim tu sjesti. Ovdje je hlad raskošan i dobronamjeran. Platane te hlade odozgo, Bregava odozdo. Naručim kavu s mlijekom i dok čekam da mi stigne na stol osvrćem se okolo. Za susjednim stolom sjedi Vidoje Maslač. Bila sam mu razrednica kad je još momčić bio. Davno to bješe, ali teško je zaboraviti crvenokosu glavicu, nasmijano lice s pjegicama i velike začudne oči. Rekli bi da je bio nemiran, jer svi su crvenokosi takvi, ali ne, varate se. Miran, tih, povučen, sramežljiv, pristojan. Da, takav je bio, a takav je i sada, koliko vidim. Pozdravi me kimnuvši glavom, jer su mu usta bila puna špageta i gulaša. Jede Vidoje junački, muški. Marenda je i nema baš puno vremena

za savladati pun tanjur ispred sebe. Uh, dobro miriše. Koga briga što je tek deset i petnaest. Stiže i moja kava kad ugledam Miralema na biciklu s druge strane Bregave. Taman prešao Čupriju i pedalira kući. Mahnem mu da dođe. I dođe. Pozdravismo se radosni što se našosmo i nakon godinu dana.

Znate, svakoga ljeta kada dođem u Stolac, uvijek mi u srcu neka zebnja, strah da nekoga od meni dragih ljudi, dobrih prijatelja neću zateći. Naruči on nekakvu bočicu vode i poteče razgovor, grgoljiv kao i voda ispod Čuprije.

Ne potraja dugo, kad eto i Selama. Troje profesora na okupu (engleski, matematika, povijest), bivše kolege. Toplina u srcu. Osjećaj prisnosti. Prijateljstva. Pripadanje istom svijetu koji u trenu bi izbrisan surovošću događaja koje nismo ni slutili, ni željeli, samo smo se bojali. O, i te kako!

Selam sa psom. Veseo. Obojica su veseli. Selam se raduje psu, pas se raduje kupanju. Prvi put prisustvujem ovoj sceni i gotovo da ne vjerujem vlastitim očima. Ne znam kada sam i jesam li ikada vidjela Selama tako opuštenog i vedrog u ljetnim, laganim hlačama do koljena i košulji sportskoga kroja sa zavrnutim rukavima. Brzo i spretno se spustiše u Bregavu, ispod Čuprije, kad nastala prskanje, skakanje, mažanje, dovikivanje... Sanjam li ja to? Onaj koji je uvijek bio ozbiljan, smrknuta pogleda i u odijelu, danas se pokaza pred mojim očima kao običan čovjek. Malen, a velik. I ranjiv. Pokazao je radost. Sreću. Bez ustezanja. Drago mi da sam to vidjela. Približilo me prijatelju, još više.

Prođe konobar pored nas. Nosi oval pite dvojici za susjednim stolom. Dok pričamo o školi, a o čemu bi drugom, Miralem koncentriranim pogledom prati putanju pita, kad li zapita:

„Nego, Klaro, bi li ti jela pite!?“

„Bih“, odgovorih kratko i jasno. Nema se tu što okolišati. Naravno da bih. A tko ne bi kad tako zamirisaše!

Pozove Miralem konobarčića. Momčić 16-17 godina.

„De nam donesi dva bureka na jednu tacnu i dva tanjura i sve što treba uz to“, naručuje Miralem džentlemenski. Ja se smijuljim. Ni njega takvog ne pamtim.

Uvijek je bio suh k'o bakalar i vitak k'o minaret, a sad se popunio i zaoblio k'o pravi čovek. Ajd, što sam ja okruglasta. Oduvijek sam takva i bila. Istina, sad sam okruglija nego ikad, ali on! Stomačić kao da je progutao pipun od 5-6 kila, ili sakrio lubenicu ispod majce. Mašalla!

Vraća se konobar. Nema dva bureka. Samo jedan. Može li jedna sirnica umjesto? Može. Danas sve može. Pa, nismo mi tamo neka gundala i zanovijetala. A, i ljeto je. I mi smo svi u ljetnom izdanju! Koga briga što sati lijeno prolaze i što još nije 11. Upeklo. Cvrčci razvili note i muziciraju u zanosu.

Stigle pite. Dadosmo se na posao. Isprva nož i vilica i sve to, bečka škola ... Ali, kakav Beč... Odustasmo od toga brzo... Bliži smo Orijentu, pa se poslužismo prstima. Slade je. Prirodnije. Ljudskije. Nismo na dvoru, ni u palači, već u Domu, na Čupriji. Pite odlične. Obje. I burek pitac i sirnica pita! Častimo se mi tako, divanimo, kad uđe auto u bašču, taman preko puta našega stola.

Nema ni dva metra od nas. Izlazi gospodin. U ruci mu rokovnik. Kožni. Prikačena kemijska. U meni sve provrije. Zatrese se utroba. Eh, taj moj dalmatinski temperament i vrela krv!

„Moglli ste nam ga i u pijat utjerati“, progovorim bez pardona.

Miralem šuti. Gleda u pitu i krije smiješak. Šuti i gospodin. Ja brontulam dalje:

„De ga za stol privežite. K'o kućnog ljubimca. Da ne pobjegne“.

Gospodin ne haje. Pravi se da ne čuje. Miralem će potihlo:

„Ma, pusti. Tako ti je to ovdje svakoga dana. Važniji su im auti od insana“, a onda još tiše objašnjava:

„Mislim da si mu predavala. Studirao kriminalistiku. Radi u policiji. Inspektor, što li?“

„Džaba mu škola. Možda je on prošao kroz nju, ali ona nije kroz njega, sigurno“, velim ja pomirljivo i vraćam se pitama.

Ne prođe dugo, kad eto ti još dva auta, točno uz stolove, u najdubljem hladu. Bašča puna automobila.

„Trebalo bi postaviti rampu na ulazu“, zaključujem glasno, ali se više ne pjenim. Svuda je to tako. I kod nas na moru ista pjesma. Limeni ljubimci u hladu, ispod borova, a gazde im se prže na suncu. Gazdarice se ispod suncobrana mažu uljima, mlijekom i kremicama od raznoraznog egzotičnog voća i povrća. Svuda ima primitivaca i snobova. I u Beču se, bezbeli, nađe neki.

Za aute više nema mjesta. A, ni za nas. Zove Miralem konobarčića da plati račun. Konobar izbacuje k'o iz puške:

„Pet maraka! Vašu kafu je platio gospodin za susjednim stolom. Vidoje. I pozdravlja vas još jednom“. Ne rekoh li da je fin i kulturan momak.

Izlazimo. Miralem gura svoj bicikl.

„Malo sam platio, zar ne? Trebalo je biti duplo. Moja voda, tvoja kafa, pa burek, pa sirnica, pa dvije kokte. Da se vratimo?“, veli poslušno profesor matematike.

„Ni govora. Ko mu je kriv što je bježao iz škole i markirao matematiku. Neka mu plate oni što aute tu parkiraju. Sigurno imaju više od nas“

„Varaš se, Klaro, varaš“, odgovori Miralem u svom stilu, zagonetno.

Ma, razumijemo se mi i te kako dobro.

„Al', pravo veliš. Neka oni plate“, uzviknu Miralem zajašivši svoj bicikl.

Duh iz Aladinove čarobne lampe

Ovaj moj duh nije baš pravi duh, ali svojom pojavom, dobronamjernošću, dobrodušnošću i željom da ispuni moje želje podsjetio me na dobrog duha iz čarobne lampe. Još kad sam vidjela kuću u kojoj živi, kuću koja je puna igre svjetlosti koja započinje već na trijemu i koja je baš zbog tih prigušenih svjetala puna topline i prisnosti, tu na rubu šumarka, daleko od očiju znatiželjnika, izgrađena od materijala koje nam nudi majka priroda, napisana usporedba je sasvim odgovarajuća. Kućica sa prizemljem i polukatom, izranjala je iz mraka kao Aladinova čarobna lampa. Da, baš je takva bila!

Njezin ponosni vlasnik je sjedio duboko zavaljen u fotelju, tik do kamina u kojem je gorjela vatra.

Bajkovit prizor, nema što. Sa lulom u zubima i crnom, prosijedom bradom koja je zaklanjala dio lica; krupan, visok i stasit - bio je pravo oličenje dobrog duha.

Pokucah na široka, staklena vrata i nakon što sam čula „Naprijed“ udoh.

„Jesam li došla u kuću Mire Raguža?“, upitah smjelo i odlučno čovjeka koji je, izvadiвши lulu iz usta kratko rekao :

„Da. Jeste“

„A možeš li ti pogoditi ko tu stoji?“

Gledao me je studiozno nekoliko trenutaka i nasmiješivši se blago reče: „Klara. Profesorica Klara Poljarević!“

Ustao je brzo iz velike kožne fotelje i prišao mi na pozdrav. Ispričao se zbog nereda, a onda mi ponudio da sjednem u fotelju iz koje je netom ustao.

„Krasna ti je kuća“, rekoh kružeći pogledom po dopadljivom interijeru.

„Neobična. Bajkovita“.

Bilo mu je drago što sam to rekla i odmah se raspričao o tome kako ju je gradio od kupljenog kamena i drveta, kuću sa samo jednim vratima, ako ne računamo ulazna, a ima sve prostorije, zapravo, prostore koji pokrivaju potrebe suvremenog stanovanja – kuhinju, blagovaonicu, dnevni boravak te radni kutak i spavaću sobu u potkrovlju do kojega vode široke, drvene stepenice ... (Vrata su samo na kupaonici!)

Na udobnom trosjedu se smjestio bijeli mačak, albino mačak, koji ima jedno plavo i jedno zeleno oko! Nasmiješih se.

„Isti je kao naša Tigra. Tigra je maca koja pripada mojoj unuci Umi. Samo, Tigra je, nažalost, hendikepirana. Gluha je k'o top“, objašnjavam domaćinu koji se i dalje dobroćudno smiješio.

„Ne znam, nisam primijetio da je moj mačak gluh. Možda i jest na jedno uho, jer ne reagira uvijek na moje riječi i pozive“.

Osjećala sam se kao Alisa u zemlji čudesa! Kažem vam, ova kuća je doista specifična. Ona je oličenje svoga vlasnika. A koja kuća to nije?!

Nakon domaće rakijice, koja nam je razgalila dušu i odvezala jezike, raspričamo se o ovom i onom. Puno je tema i puno je godina kojih smo željeli dotaći, evocirati... Napokon mu objasnih razlog zbog kojeg dođoh ovako iznebuha.

Piše se, pišem, zapravo napisah novu knjigu i treba mi stručnjak koji će tu knjigu (ovu koju sada držite u ruci) oblikovati, dizajnirati, napraviti pripremu za tisak.

Sve je shvatio u trenu. Saslušao je moje prijedloge i ideje, uzeo rukopis, pregledao ga, odvagao, postavio nekoliko pitanja i kratko rekao:

„Pravi kupus“. U srcu me nešto žigne.

„Al' napraviti ćemo mi to. Bit će ok.“

A toliko sam strepila što će reći, hoće li je uzeti, hoće li pristati ...

Nastavismo s razgovorom i lozom i tri sata proletje dok si okom trepnuo.

Na odlasku sam slučajno kaputom dohvatila praznu čašicu rakije koja je stajala na niskom stoliću i razbila je. Bi mi neugodno zbog toga.

„Oprosti, baš sam nespretna“, rekoš pokajnički „Nije namjerno, ali je šićar“, snadoh se brzo, šeretski.

On se samo nasmija i odmahnu rukom. U tom trenutku me podsjeti na njegovu majku, rahmetli Fatimu, koja me je davno, davno, prije nekih četrdesetak godina pokretom ruke i istim takvim širokim osmjehom zadržala da ne odem, da ne odemo iz Stoca.

XXX

Spuštamo se moj Ale i ja niz ulicu svaki sa po koferom u ruci. Nakon vijećanja odluka je pala. S obzirom da nam, unatoč obećanju, nije riješen stambeni problem i da smo u periodu od osam mjeseci preselili četiri puta i da sam ja osim kofera u ruci nosila i novi život pod srcem, krenusmo na autobusnu stanicu i na autobus koji nas je trebao odvesti u Travnik, Novi Travnik. Tamo nas je čekao posao i stan! Lijep, velik, prostran stan. Ale je već išao tamo sve provjeriti i dogovoriti. Idemo, tako, niz ulicu od Zgrada prema Podgradu kad nas tu negdje dvadesetak metara od raskrsnice i pedesetak metara od Podgradske ćuprije, zaustavi Fatima povikom i pitanjem:

„Kud ste vas dvoje krenuli s tim kuferima? Daleko, čini mi se!“

Okrenusmo se spustivši kufere.

„U Travnik. Novi Travnik“, reče moj Ale neveselo.

„Zašto? I kud baš tamo?“

„Tamo nas čeka posao i stan“, odgovori on naglasivši riječ stan.

„Nećete vi nikud. Sad ću vam ja naći stan. Pođite sa mnom. Evo, odmah tu, uz ove stepenice“, i mahnu rukom pokazavši nam kuću na samom ćošku. Krenu Fatima čvrstim korakom, a mi za njom k'o pačići.

„A, stan, pravi stan će biti. Strpite se malo!“, govorila je dok se penjala stepenicama.

„Mevlida! Hej, Mevlida, evo ti vodim podstanare!“, pozvala je domaćicu koja je odmah izišla na hodnik i veselo nam se osmjehivala.

„Bujrum, samo naprijed“, reče visoka, vitka žena i prihvati moj kufer.

„Ajde, Ale, ulazi i uvedi tu mladu da je vidimo“, a ja se zacrvjenjeh kao mlada.

Na sećiji, u kutu velike sobe je sjedila nena Saja, starica sa bošćicom na glavi koja je motala cigarete dok joj je jedna visjela u kutu usana.

„Evo, izvoli sjesti. Sad ću ja kafu pristaviti za sve“, veli Mevlida dok je punila veliku džezvu vodom. Posjedila i Fatima sa nama. Priča, šala i smijeha nije falilo.

Samo sam se ja osjećala nelagodno. Vidim, oni se znaju i sve znaju jedni o drugima, a ja ko Marsovac. Zapravo sam to, u tom trenutku i bila!

„Eto, odoh ja u školu, na posao, a vi se dogovorite i raskomotite. Nemoj da im išta fali“, obrati se ona vedro dobrodušnoj Mevlidi. Fatima, krupna i energična, postavi se zaštitnički prema meni, kao majka. Ulijevala je optimizam i povjerenje. Ona ode, a mi ostadosmo podstanari kod Mevlide Ajanić, šest mjeseci. Tu u sobici širine jednog i duljine dva i po razvučena trosjeda, iznijeh svoju prvu trudnoću.

Prvoga maja dođoše moji roditelji po mene i odvedoše me u Zadar gdje sam rodila našu Elu.

Da ne bi Fatime ...

Coca-cola nula kalorija

Upeklo u Stocu za poludjet; za krepat od vrućine. Temperatura zraka već danima ne pada ispod 40 stupnjeva Celzijusa. A ni noću nije puno bolje. Svi kukaju, pušu, stenju, uzdišu, mašu rukama i oskudnom odjećom, prevrću očima, a meni je super. Ne smijem ni kazati da mi je dobro, da mi ova toplina paše, jer me svi odmah režu pogledom kao nožem. Pa, što ću kad sam rođena u žaru ljeta, u znaku Lava i kada je ovo moje vrijeme. Za par dana će mi i rođendan. Nije mi prevruće, ne znojim se, ne žednim previše i sve mi je baš taman; baš po mojoj mjeri. Jedino mi smetaju komarci. Ove godine ih ima kao skakavaca! Čudna usporedba. Srećom pa nema skakavaca, njih se doista bojim. Hladim se u bistroj, brznoj, šumnoj Bregavi što mi teče ispod balkona. Doslovce.

Ne idem ni u Kukavac, ni u Zeleni, ni u Plavi vir, ni u Kupalje, ovdašnje bazene. Sa žaljenjem konstatirah da su bazeni prazni, zarasli i zapušteni, da se voda u njima ne ljeska i ne prelijeva i da u njima, na njima i oko njih nema čarobnih zvukova ljeta. Kakva tuga! Kakva šteta! Uživala sam nekada gledati dva predivna velika vodena zrcala kako se svjetlucaju i hvale svojom glatkom površinom mameći nas na osvježenje i skokove. Ali, zato, njihovi kartaši uporno kartaju ispred bazena, na slijepoj cesti, u hladu razgranatih krošnji uz improvizirani roštilj, puše i pijuckaju hladno pivo. Oni se ne daju, oni se nadaju Svatko ima svoj gušt! Svoj ćeif i merak! Hladim se i rashlađujem ispred zgrade od Željezarije (Zenica u pozadini svega), tik do Šipada. Tu je Kika napravio minijaturno kupalište, dovoljno za četvero-petero ljudi, da sjede ispod smokve, pijuckaju kahvu i divane. Djeca i oni hrabriji mogu i zaplivati, ako im je do plivanja, jer voda je led-ledena. Točno 17 stupnjeva Celzijusovih. Kupih jučer termometar za vodu, onaj mali, plavi, dječji u obliku ribice i izmjerih, da ne bi bilo zabune. Bilo mi je zabavno gledati kako se živa u termometru sa trideset i šest stupnjeva munjevitom brzinom spustila na 17! Ponovih mjerenje nekoliko puta, i uvijek isto. Eto, moji Stočani, sada pouz-

dano znate temperaturu Bregave usred vreloga ljeta. Nema više onoga: „Oko 17, možda 18, moglo bi biti više od 15!“

Sjedim tako na kamenom zidiću napravljenom od oblutaka, za improviziranim drvenim stolom iz Kikine radionice. Gledam u Bregavu i uživam. Čak ništa ni ne mislim, ni o čemu ne razmišljam, prepustih se lijeno ljenčarenju kad začujem iza leđa tihi zov: „Klaro, Klaro!“ Okrenem se, kad tamo, odozgo, s ceste, pognut između grana, komšija Zulfo i pruža mi manju vrećicu. Pridigoh se, pridoh.

„Ah, komšija, to ste vi! Siđite, rashladite se, ima mjesta“.

„Neka, hvala, evo sam ti donio da se rashladiš i osvježiš, da ne budeš žedna“, veli on ispod glasa.

„Hvala, hvala, puno vam hvala“, zbunjeno odgovaram i primam vrećicu koja mi visi iznad glave. I dok se okrenuh da ga ponovo pozdravim i još jednom zahvalim, njega, Zulfe, više nije bilo. Sjedoh na staro mjesto i povirim u vrećicu znatiželjno. Vidim, dvije čašice sladoleda i mala boca coca-cole! Nula kalorija! Nasmiješih se. Otvorih bocu i potegnuh. Inače ne pijem gazirana pića, ali tko mari, na odmoru sam i ne mora sve biti pod kontrolom. Žeđ je jača. Uгода još veća. Izvadih i čašicu sladoleda – vanilija i čokolada i slasno je pojedoh priloženom, plastičnom žličicom. I dok tako uživah u bistrim kapima prpošne Bregave, dok sam rashlađivala grlo ugodno hladnim kapima coca-cole, nula kalorija, i dok sam osvježavala nepce zamamno slatkim zalogajima sladoleda, srce mi je igralo od sreće, a duša se razlila prozirnim tokom rijeke, očima punim sjaja i žarkoga ljeta, upitah sebe, a pitam i vas, dragi moji: „Gdje toga još ima?“

Poniranje u Meadinove *Ponornice*

Već nekoliko dana sam nemirna. Nešto me žulja. Ne, nije to ni kamenčić u cipeli, ni zrno graška pod dušecima, ni trn u peti, već knjiga u ruci! Knjiga koja dobro leži i u ruci i u duši i koja se dobro drži u svakom pogledu, je knjiga „Ponornice“ stolačkoga pjesnika Meadina Nina Haračića. Tvrdi uvez, bijele korice na kojima je motiv „kraj ‘o’lika“, kako to sam pjesnik kaže na str. 48, ili „kraj-obraza“, da se i sama poigram njegovom igrom, kroz koji teče rijeka koja poput oštrice noža rasijeca dolinu neuređenoga korita; teče kroz zemlju-majku i tvori kolijevku. Decentna skromnost i čistoća baš kakav je i pjesnik osobno. Tih. Miran. Samozatajan. I dubok kao ponornica sama. . .

Ovo sam počela pisati prije 3 godine kada je Meadin Nino Haračić objavio svoju prvu zbirku pjesama. Ne znam zašto taj tekst nisam završila, ne sjećam se što me je spriječilo, ali, eto, taj je uvod ostao u zraku, nedorečen i jasan i maglovit, kao budžak u bosanskim kućama. Tada nisam znala da ću se opet vratiti Nini i njegovim pjesmama, ali u posve drugim i drugačijim uvjetima, tužnijim i težim za dušu, za ojađeno srce jer sada je to svima jasno – taj mladi čovjek kojemu je stih u krvi, umire od teške bolesti koja nema obzira prema njegovoj tananoj duši i koja njegovim sinovima oduzima oca, a mladoj ženi muža, čovjeka...

Došavši u Stolac, kao i svakoga ljeta (osim ljeta 2015. kada mi se u julu rodio drugi unuk, čas rasplakani, čas nasmijani Gal), dočeka me komšija Menso i odmah iznio prijedlog da, kao i svakoga ljeta, priredimo pjesničko veče. „Da, naravno, hoćemo“, odgovorih spremno dok sam se pozdravljala sa Demirom koji me je dovezao iz Mostara i koji je radosno, pomalo teatralno, kroz smijeh rekao da bi on „po svoju profesoricu išao i u Zadar, ako zatreba“. Znam ja da me oni, moji bivši učenici u Stocu cijene i vole i da se raduju mojim dolascima, jer nije to bio samo puki, službeni odnos učenik-profesor, već druženje, dijeljenje i učenje, obostrano. Svi smo bili puno mlađi, puno bezbrižniji, opušteniji, radosniji. Život

je bio pred nama, ružičast i pun obećanja. Voljela sam i volim tu djecu, bez obzira na ocjene koje su imali, jer ocjene su brojke, a oni, oni su ljudi koji su me svojim odrastanjem obogaćivali i usrećivali, svako na svoj osebujan način. I na tome im hvala. Doista su to bili dani sreće. Moj suprug Ale, tadašnji profesor francuskoga jezika i povijesti umjetnosti, svojom toplinom i vedrinom svakome uvukao pod kožu. Uvijek je bio na njihovoj strani i uvijek ih je branio. Ja sam bila strožija i tvrđa na ocjeni, ali sam ih istim žarom voljela.

U tih deset dana mog boravka u Stocu Menso je uspio organizirati muzičko-poetsko veče u *Noti*. Svaka mu čast. Učinio je to brzo i bez packe, jer sve je teklo k'o podmazano, kao rijeka, kao Bregava koja nas je te uzavrele noći hladila. No, nije to bila uobičajena muzičko-poetska večer, već plemenita i velika kao Hrgud koji se izdiže iznad naših glava, samozatajan i ponosan *kao čovjek* („kako to gordo zvuči“, što bi rekao Gorki). Bila je to humanitarna večer za Nina s jednim jedinim ciljem da svi zajedno skupimo novčanu pomoć za obitelj koja pomoć treba, a ne traži je.

Umjetnici i stolački kreativci su skočili i bez pogovora, donijeli svoje rukotvorine i umotvorine na prodaju, a novac zarađen od te prodaje ide Nini. Bez velike pompe i bez nadmetanja, svi smo disali za Nina. Kako lijepo, a kako tužno! Milada je tiho i nenametljivo, kakva je i sama, tu noć „dežurala“ na prodaji i uredno uknjižila svaki dobijeni novčić. Nije se žalila što je doslovce 4-5 sati provela na nogama, što nije gledala program, što nije čula pjesme i recitacije... Naprotiv, stoički je u zatvorenom prostoru, pri temperaturi od kojih 40-tak stupnjeva ljubazno i strpljivo tumačila gostima koji su pristizali u bujicama o čemu se tu radi i što se sve nudi, a ljudi su kupovali i davali i skupilo se, nije da nije, no što je to kad život curi i otječe u nepovrat.

Kasem, Menso i dvije gitare. Dovoljno da pjesma poteče u noć, da galama na terasi prestane, da glasovi utihnu, da se duša otvori, da ljudskost pokaže svoju bolju stranu i svoju pozitivnu moć. Pažljivo odabrane pjesme dirale su srce. Ljudi su bili opušteni i zadovoljni, gotovo razdragani. Sve je mirisalo na behar, na djevojku iz moga kraja, na sol i more, na generacije iz 50 i neke, na...

„Nikad kao ti govoriti neću“, čita Ninin stariji, a suze se cackle u očima kao zvijezde iznad nas. I likom i glasom podsjeća na oca, tugo moja..

Čitam tekst koji sam posvetila Nini. Napisah ga po dolasku, inspirirana njegovom tragičnom sudbinom i dubinom njegovih stihova i patnje... Vidim ljude kako pažljivo slušaju, čujem svoj glas i njihovu tišinu i postajem svjesna težine trenutka i ovog apsurdna. Mi ovdje, dotjerani i u obilju, u iskrenom zanosu slavimo život, a on tamo, u sobi, u bolu, u patnji, u neimanju, na odlasku u nepovrat... Ne znam, ne mogu to objasniti. Treba li uopće objašnjavati taj ciklus, taj krug života.

Pjesničko jutro

Današnji dan ja bio dobar, zapravo, lijep. Nakon buđenja koje je trajalo, jer sam se probudila teška i sa bolovima u desnoj nozi i to tek u 8 i 30, spremila sam se u čaršiju. Vani oblačno i puše neko bljakavo jugo, ali nije hladno. Pošla sam se naći sa Ramizom na kavi kod „Beredže“ u deset sati, kako smo se sinoć i dogovorile.

Na putu do čaršije srećem Ružicu pred kućom. Vidjela me da dolazim, pa me čeka. Želi mi se zahvaliti za knjige koje sam joj jučer ostavila. Vrata otključana, sve otvoreno, a njih nigdje. Ni nje, ni Riste. Kucam, zovem, pažljivo povirujem u kuću, ali uzalud. Nigdje nikoga. Znam, osjećam da su tu negdje, pa ne bi sve ostavili ovako, otvoreno.

„Mogla sam ti jučer sve odnijeti. Ona deka na kauču mi se baš sviđala“, velim joj kroz smijeh.

„Pa, što nisi. Uzmi je ako ti se sviđa“.

„E, sad mi ne treba. Kupila sam jednu čim sam došla“.

„Nego, jesam li ti što dužna za knjige?“

„Jesi, čitanje!“

Uporno me zove na kafu, ali mene čeka Ramiza, Već je 10 i 20.

„Ne, hvala. Kasnim. Drugi put. Imam dogovoreno“, izvlačim se i žurim dalje, kao da me čekaju i ruski i američki predsjednici zajedno. Ali, dogovor je dogovor, nema mrdanja. Stigoh do kafane, ali nje nema. Propade dogovor, a nosim joj čak četiri moje knjige: „Grumen“, „Kradem ti se u večeri“, „Pjesnički abecedarij“ i „Čestice“. Malu knjigu „Lipanjski macchiato“ nosim za Alu Pirića ne bih li ga negdje srela. Obećala sam mu. Pitam konobara i konobaricu je li bila Ramiza. „Jest, malo prije ode“.

Kriva sam. Kasnim. A i ona! Mora li se baš prva vratiti u ured! Nema veze. Idem k njoj. „Ona radi u općini. Blizu je. Odmah preko ceste, preko puta.“ Dobih detaljne instrukcije kako da je nađem. Uz stepenice, pa ravno, pa... ali, nje opet nema.

„Još nije došla. Sad će ona. Možete je pričekati u uredu“, govori mi neka žena iza leđa.

„Ne. Hvala. Pričekat ću je ovdje“.

„Profesorice, samo uđite. Ja sam tu“, veli ženski glas iznutra. Provirujem. U susret mi dolazi mlada žena. Smiješi mi se, grli. Ljubi. Nudi stolicu. Brzinom svjetlosti pokušavam se sjetiti, odgonetnuti to sitno lice živih očiju.

„Milica. Milica Raguz“, pomaže mi, srećom. Daaa, lik mi se polako javlja u sjećanju i izranja iz magle zaborava. „Išla sam u ekonomsku. Predavali ste mi engleski“.

„Bože, zar smo imali i ekonomski smjer“, mislim u sebi, a onda mi se sve vratilo, kao slap. Sjetih se male, crvene knjige poput skripte; gusto tiskana slova, bez puno vježbi i bez ijedne ilustracije. Živa dosada! A kako mi je tek bilo teško to predavati. Pola toga nisam razumjela, pa sam se za taj sat pripremala kod kuće duplo duže nego za sve druge smjerove. Imali su engleski čak četiri puta tjedno. Sjetih se i nje, Milice. Visoka. Mršava. Vrijedna. Pristojna. Nije se puno promijenila.

Upada Ramiza, kao zmaj. „Tu si! Baš lijepo da si došla!“

„Pa da, ja prije tebe. Gdje si nestala?“

„Išla u *Best*, nešto kupiti. Tamo je sve jeftinije“.

„Evo, nosim ti knjige kao što sam ti jučer obećala. Svaka je s posvetom“

„Koliko ti dugujem?“

„Knjige s posvetom ne prodajem. Ove su posebne. Za stare prijatelje“

„Puno ti hvala“, govori i ljubi me. Okreće knjige. Nestrpljivo čita posvete. Ruka joj dršće. Oči plaču. „Jesi li donijela onu knjigu o Ali što si je sinoć spominjala?“

„Jesam. To ti je ona najmanja, sa stečkom na koricama“

„I najslađa“, dodaje ona dok je vrhovima prstiju miluje.

„Imam još ove dvije knjige viška, cure, pa ako ste zainteresirane, pogledajte“.

Milica uzima jednu i lista je. Djevojka za stolom preko puta, Katica, uzima

drugu. Ulaze još dvije žene. Došle su me pozdraviti. I njima sam predavala. Nada, niža, lijepo ošišana, guste kose do ramena sa ponekom sijedom vlasi, skromna žena, sjeda za stol do vrata. Druga je visoka, energična, vedra crnka poluduge kose.

„Anđela Raguž“, pruža mi ruku i vragolastog osmijeha me pozdravlja. „Išla sam u razred sa Elhom R. i Jelenom P.“, nabraja ona i nastavlja, „Baš smo rasturalle engleski! Sjećate li se kad smo glumile na francuskom i engleskom. I prevodile smo *Cesarića* na engleski, *Voćku poslije kiše!* Mene ste pohvalili za prva dva stiha“, reče ona radosno i ponosno i odrecitira spomenute stihove na oba jezika. Ja bez riječi. Razoružala me! Ah, ta djeca! A već odavno nisu djeca!

„To je moja sestra“, objašnjava Milica, a vidi se da raste od sreće. „Ima još jedna. Mirjana. Ona je najmlađa.“

„Vas Raguža ima k'o Kineza“, nasmijem se, i sretna i sjetna u isto vrijeme. Pođosmo nabrajati još neke Raguže. Loredana – profesorica engleskog u Zagrebu. Dragica – isto profesorica u Zagrebu. Lovorka, u Puli. Ne znam što je završila...

„Eh, kako nam je bilo divno“, nastavlja s očitom nostalgijom Anđela. „Kvizovi. Gluma. Glazba. Šekspir i Bitlsi sa svijećama. Dragica je sve svirala na klaviru.“

„Sjećam se, kao da je bilo jučer. I glumile ste *Molijera* na francuskom, *Umišljenog bolesnika* i *Oskara Wilda*, *Važno je zvati se Ernest*, na engleskom...“

„Vi ste donijeli stol i prekrasni stolnjak od kuće, i servis za čaj. Svatko je nešto donio. Danima smo učili tekst napamet i imale smo probe. Baš nam je bilo super!“

Ramiza sluša, ali knjige ne ispušta iz ruke. Gori od želje da ih počne čitati.

„Sad kad smo se ovako skupile, pročitat ću vam par veselih pjesama“, govorim im i uzimam „Macchiato“. Ramiza naručuje kafu, vodu, sok, 'ko što hoće. Ulazi i podvornica, donosi naručeno i ostaje neko vrijeme s nama. Što da ne? Stihovi su za svakoga. Čitam im par pjesama pune fine erotike. Znam ja izabrati. Čitam ih k'o knjigu! Smijeh odzvanja uredom, hodnikom.

„Kako Vi to fino čitate! Imate divan glas. Baš Vas je ugodno slušati“, govori mladahnica i ljepušasta djevojka za stolom preko puta mene. Ne poznam je. Njoj nisam predavala. Premlada je. U ruci drži *Pjesnički abecedarij*. I Ramiza se smije. Drago mi je da je čujem.

„Dosta iz ove vesele knjige. Sad ću svakoj pročitati pjesmu na njezino slovo, početno slovo imena. Evo, prvo za Anđelu, na slovo A. Pjesma se zove **Ab ovo**.

„Ambijetalno, na rubu ambisa/ Aludiram, apeliram aplaudiram/ Aladinu „...

„Sad na slovo **K**, za **Katicu**“ - „Kroz klanac i/ kroz ključanicu prođoh u /koroti svojoj“... Tišina. Slušaju. Ne dišu.

„Kako se ti toga sjetiš!?!“, pita Ramiza i razbija muk.

Milici čitam njezinu pjesmu na **M**.

„Misli, misli, misli... Misliš možda ... Misliš med... Misliš mlijeko“...

„Ti si Nada. Poslušaj pjesmu na slovo **N**. Puno mladih je izabralo baš ovu pjesmu kao njima najdražu. Drukčija je od ostalih, jer je pisana u obliku dijaloga, a to je za pjesmu neobično.

„Neću. Nemoj. Ne mogu. Nemoj me nagovarati“. Počnem čitati, a njihove oči i uši rastu.

„Sad moju“, veli Ramiza, „Na slovo **R**“.

„To je jedna od meni najdražih. Nježna je i topla, romantična“, govorim joj, a vidim da joj je drago. Nakon čitanja opet muk i tajac.

„Pa, to je predivno. Evo, ja se opet rasplakah“, čujem Ramizu kako komentira i prodoše me srsi. Lako je nju rasplakati. Sva je duša.

„Vidiš što poezija može. Maloprije ste padale od smijeha, a sad oči pune suza. Poezija je život“, objašnjavam im i sama dirnuta.

„Ok, cure. Ovo sam vam poklonila pjesničko jutro, zapravo marendu. Sutra je ionako *Dan žena*, pa to smatrajte mojim poklonom“. Cure se zahvaljuju, prilaze mi, pozdravljaju. Vidim da su sretne i zadovoljne ovim neočekivanim i ničim planiranim susretom. Ramiza me prati do vrata, pa kroz hodnik do stepenica. Razgovaramo o svemu. O mom Ali najviše. Nju sve zanima. Prepričavam joj neke mučne trenutke, teške scene i dodajem:

„Idemo dalje. Mora se. Jedva sam to preboljela, ali nikada zaboravila. Niti ću. Knjiga mi je pomogla. Ta mala, što si je tako prigrllila.“

„Ti si čudo. Imaš energije i vedrinu za sve nas ovdje. Hvala ti što si došla i obasjala nas, kao sunce“, govori Ramiza sjetno.

„Ima ga i u tebi“, odgovaram, „Čula sam te kako se smiješ. I to me tješi. Nađi taj smijeh, divan je“.

„Doće djeca“

Čim su došli dali su se na posao. Ona i on. Fatima i Ragib. Došli iz daleke Amerike. Znamo, nažalost, kada i kako su otišli. Treba se samo prisjetiti te nesretne 1993. godine. Te ratne godine mnogi su, htjeli-ne-htjeli otišli, transportirani iz logora širom svijeta. Tada se to govorilo u „treće zemlje“, što je značilo ne u Bosnu i Hercegovinu, gdje je bjesnio rat, ne u Republiku Hrvatsku, koja je bila u ratnom vihoru, već u zemlje Evrope, Amerike, Australije, Azije – tamo gdje se ne puca, gdje ne padaju granate, gdje nema logora, gdje se ne prebrojavaju krvna zrnca; želim vjerovati u neki pravedniji, mirniji svijet. No, u novije vrijeme i nakon dvadesetak i kusur godina, mladi opet odlaze. Trbuhom za kruhom. Povijest se doista ponavlja. Ne znam čemu nas je i naučila. Ili smo mi loši učenici.? Odrasta, tako, u tim „trećim“ zemljama treća, a evo i četvrta generacija tih „naših“. Jesu li to i „izgubljene“ generacije? Ne, ti treći ili četvrti u nizu, nisu. Oni su se našli tamo, ali oni prvi i oni drugi, oni koji su sa sobom ponijeli boje Bosne i mirise Hercegovine – oni se vraćaju da bi se ponovo našli, da bi tu, na rodnoj grudi, našli svoj davno izgubljeni mir i da bi napokon, pomireni sami sa sobom i svijetom, sklopili oči.

I tako, dolaze povremeno i Fatima i Ibro, moji susjedi iz suterena, iz malog stana u kojem su podizali, kako su umijeli i znali, svoje troje djece. Dugo ih nisam vidjela. Skoro da sam ih i zaboravila, jer se u tom stanu za kratko vrijeme izmijenilo više stanara. Ali, evo ih. Tu su. Miješa se cement. Betonira se mali prostor ispod stepenica za nekakvu špajzicu, i mala terasa ispred balkončića, tik uz cestu, koja na sreću, nije baš prometna jer „doće djeca“. „Kada?“ „Za Bajram“, vele oboje, a oči im zasvijetle k'o male buktinje.

I tek što se ploča ispred balkona osušila, poredala Fatima velike saksije, pitare s cvijećem. Duge i uske. Prostor je dobio ne samo oblik, formu, već i sadržaj.

XXX

Tog dana ih nije bilo do podne kada dođoše i u autu dovezoše veliki, ovalni, plastični stol sa šest stolica. Poredali stol i stolice, postavili ih na novouređeni prostor, sretni i zadovoljni kao da su upravo donijeli stilski, drveni, rukom izrezbareni stol iz doba secesije. Promatram ih, prvo njih, a onda i uređenu terasicu, i uživam s njima, dijelim njihovu sreću jer „doće djeca“. Još kada je Fatima svakoj stolici dodala i šareni jastučić, došlo mi je da zaplačem. Iz svakog detalja disala je, kapala je ljubav ogromna kao i taj stol na maloj terasi. Divno je i bolno biti roditelj! Zamišljam skori susret i sve one lonce, zdjele, padele, sahanе i sahančice koje će Fatima iznijeti na stol pred svoju familiju, pred djecu, pred sitne unuke koji su se, ah tuge, rodili tamo negdje u Teksasu, Kaliforniji, Koloradu, Miamiju ... i pitam se kakvi će oni biti roditelji svojoj djeci. Hoće li biti poput Fatime i Ibri, skromni i radišni, ili će izgubiti te vrline koje polako ali sigurno nestaju u poplavi ponude i potražnje svega onoga bez čega možemo, a što su nas uvjerali da nam treba.

No, ne želim pokvariti ovaj trenutak, ove sate slatkog očekivanja i neizmjerne sreće, pa ću prestati glasno razmišljati. Prepustimo se nježnosti roditeljstva i roditeljima koji u sebi uporno ponavljaju: „Doće djeca“. Ova mala terasa govori to svakom prolazniku.

Korijeni i pupoljci

Napokon sam i to dočekala! Srce mi ispunjeno. Veliko. Puno slada i sočno kao komad baklave što svjetluca toplinom bakrenoga sjaja u sutonu augusta, jer bio je august kada su moja dva unučića, dva bisera, došla u Stolac sa svojim babom, mojim sinom, jedinim rođenim Stočaninom u našoj porodici.

Dovezao nas Edo pred zgradu u plavoj škodi! A oni se, k'o dva patuljčića, Mak – tri i po i Gal - dvije godine, znatiželjni i puni neznanja, popeše na svojim nesigurnim nožicama i mekim tabančićima uskim hodnikom do našega stana na prvom katu u nekadašnjoj ulici Hase Pitića bb! Ah, divnog li osjećaja! Da je bar i On, njihov dedo ovdje, pa da mu srce procvjeta beharom i zamiriše jasminom, kao u pjesmi o Emini! Ali, znam ja da nas On gleda, da nas vidi i prati sa svoje nikada ugasle zvijezde i da nam se smiješi onim svojim melem usnama i da sa nama uživa, oslobođen svih boli i patnji ovozemaljskoga svijeta! Ne može biti drugačije. Osjećam tu njegovu energiju kao auru.

Dječaci se rastrčase po stanu k'o mali gusari. Istražuju, ispituju, gledaju, baš kao što su i moja djeca to radila prije trideset i više godina! Stan se ispuni glasovima i glasićima, vriskom i ciklom i pjesmom i smijehom. Ukratko - životnom radošću

XXX

Sjećam se kada sam 5. jula 2001. na godišnjicu moga vjenčanja, nakon deset mučnih godina odsutnosti, suđenja i dokazivanja, ponovno uselila u taj naš stan shrvana tugom, bolom, očajem, jer sve se dogodilo godinu dana prekasno. I kako to da uselih baš na taj datum, na godišnjicu našega braka, gotovo u isti sat! Ne može biti slučajnost! Sjela sam na balkon i plakala kada je netko pokucao na vrata i ušao. Zapravo uđe buljuk djece, moji bivši učenici koji su, znajući da sam došla i ušla u stan, došli da mi pomognu, da ga očiste, da mi prave društvo, a ja se još više

rasplakah k'o dijete. Ko je više mogao kontrolirati tu provalu emocija. Rasplakaše se i oni sa mnom! Nona, Nešo, Indira, Orhan, Amra, Orhanija, Nikola. Donijeli su i grickalice i sokove i vodu i sredstva za čišćenje i krpe. Nikada to neću zaboraviti. Bila je to filmski dramatična scena, ali iskrena i stvarna i zbog toga predivna!

XXX

Eto nas, sada u 2017. god. Tri generacije pod istim krovom, spremni suočiti se sa prošlošću i prihvatiti budućnost. I susjedima je drago, jer shvaćaju što to znači. I Menso, i Milada, i Mahir, i Ljuba i Mate - svi veseli, dolaze i donose darove, žele vidjeti dječicu, zagrliti ih, jer poruka je jasna „Nismo, niste sami!“. Dječacima se najviše sviđa balkon. Naravno, sasvim razumljivo. Svi ga volimo, ali mora netko tu sa njima biti, čuvati ih, jer balkon je opasan, a oni tako mali i tako razigrano veseli. Prisjetih se smiješno-simpatične scene od prije trideset i pet godina kada je Edo, koji je tada bio istih godina kao sada Gal, progurao svoju glavicu kroz metalne rešetke ovog istog balkona i nije je mogao uvući nazad. Jednostavno se zaglavio. Kako je to uspio ni dan-danas mi nije jasno. Naravno da je plakao da ga se čulo i preko Ćuprije. Stišćem mu uši, obraze, ali jok! Uši kao da su narasle. Zacrvenjeli se obrasčići mokri od suza. I ja sam gotova zaplakati. Dolazi i Ale. On, pak, razmišlja da prepila rešetku, jednu ili obje. Dolazi i komšija Asim sa ne-kakvom pilom. Kad je Edo ugledao pilu prestade plakati. Ja se gotova onesvestiti. Elica, koja je tada imala malo više od četiti godine, ljubi bracu. Plač je prestao. Kako je plač prestao i glavica se smanjila. Prošla kroz metalne rešetke unatrag bez problema. K'o lopta. Ah, djeco, djeco, koliko ste mi sijedih samo dali?

XXX

Sutradan ih Edo vodi u šetnju čaršijom. Prvo do parkića, do Makove biste. Slika svog Maka pored našeg Maka! Neka zna dijete po kome je dobilo ime. Neka zna gdje su mu korijeni. No, oni baš i ne haju. Igraju se. Skupljaju kamenčiće, lju-ljaju se, trčkaraju, gledaju i hrane patkice. Vodi ih babo i na Radimlju, sav sretan i uzbuđen jer uspomene, htjeli ne htjeli, naviru u rojevima i tu se ništa ne može. I dobro je da je tako. Kako bi drukčije moglo biti?

Stećci su im izazov. Nikada nisu vidjeli tako veliko i lijepo „kamenje“. Gledaju ih, dotiču, mjere okicama i nogicama, penju se po njima, leže na njima, a kamen vruć pa ih opече. Moj se Edo samo smiješi i raste, raste do neba! Jer tako je njega vodio njegov babo. Baš tu, na ovom istom mjestu igrali su nogomet, bolje reći šutkali loptu, obojica razdragani i sretni kako to samo mlad, nadobudan otac i trogodišnji sin mogu biti.

Vodio ih je i na Bregavu, na kupanac. Pa august je i sve vrije. Stolačko ljeto – nema vrelijega! Spuštamo se kamenim, polukružnim, visokim stepenicama, tu odmah ispod Pitića brijega, ispod Salkinih mlinica na drugu obalu gdje su nekoć Ale Puzić i Kiko i Alenko i Salko imali kafanicu - nekoliko stolova i dasaka koje su bile pretvorene u klupe, nekoliko panjeva i jedno plinsko kuhalo - dovoljno za odmor u hladovini, a još prije tu smo imali poetsku večer povodom predstavljanja poezije Jasminke Pitić, uz šum Bregave, uz svjetlo jedne sijalice, mnoštvo svijeća i bezbrojnih zvijezda. Što da vam pričam, bilo je čarobno.

Dok smo silazili stepenicama, osjećali smo da su sve oči uprte u nas jer bilo je puno svijeta. Neki su odmah skočili da nam pomognu. S tim mačićima nije bilo lako sići. Oni su samo gledali vodu, zelenu, staklenu površinu i djecu koja su hrabro skakala i plivala amo-tamo. prskajući na sve strane. Prenijeli smo ih na drugu obalu gdje je bilo više sunca i gdje je obala plića za njih i njihove nožice. Gal se nije ustručavao ući u vodu i sa plivalicama je plivao kao ribica, dok ga je Edo pridržavao i pazio. Pokušala sam uvjeriti Maka da uđe, ali je on oprezniji, te hladna mu voda, te preduboka, te prebrza. Uskače Alenko Turković, uzima dijete i bez problema ulazi s njim u duboko. Gle, Mak mu vjeruje i za dvije minute plivaju njih dvojca kao stari jarani. Alenko mi, ponosan i radostan, iz vode dovikuje:

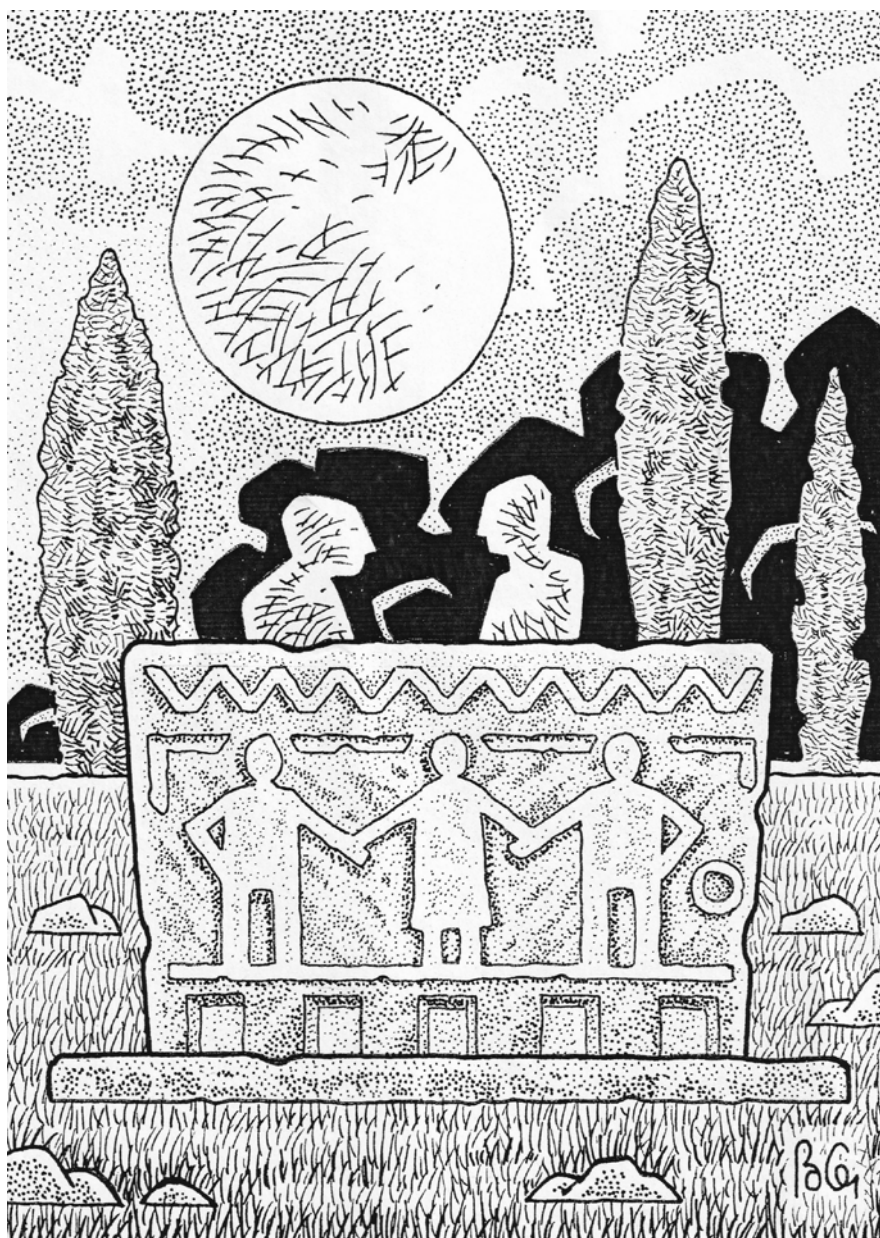
„Gle, moja razrednice draga, kako ja znam s djecom. Djeca me vole“.

Pa, da, i on je otac, to stalno zaboravljam, a sada je, dok ovo pišem, i dedo!

Kako vrijeme leti! Njegova Sunita daje dječici kekse, neko im daje sendvič, voće. Svi k'o jedna familija! Uzalud Edo pokušava nešto reći, te nemojte, sad su jeli, brzo ćemo kući, pokvarit će večeru, ali ga niko ni ne sluša. Samo odmahuju rukom, grle djecu i odgovaraju:

„Ma, bježi Edo, tamo. Djeca su na odmoru, došla kući!“

Šutim. Gledam. Ne mijesam se. Razmišljam. Ovdje još nije stigla Evropa koja bi ovakav čin milovanja i darivanja dječice osudila malte ne kao teroristički čin! Zadiranje u prava i slobodu djeteta, napad na privatnost, narušavanje ugleda i javnog mira i reda i čega sve ne! Navečer u „Noti“, ista priča. Galu je autić upao u Bregavu. Zapravo ga je, eksperimentirajući, sam bacio i sad se tata k'o ljuti i trenira strogoću-neće da mu ga dohvati. Gal složio facu. Samo što ne plače. Neće tata, ali hoće konobar! Momak bez problema zasuče nogavice, prekorači ogradu i spusti se u plitku Bregavu. Dohvati autić, koji se lijepo vidi kroz čistu prizmu vode i pruži ga Galu. Gal blista od sreće, a Maku oči postadoše još veće od čuđenja i divljenja. Konobar mu je, garant, narastao, do veličine diva! Da, tu su ljudi ljudine.

MOJI JARANI...

Stolac kao fatamorgana

N ikada je nisam vidjela. Nju, Fatu Morganu³. Nikada je nisam ni doživjela. Nju, fatamorganu⁴. Kako onda nazvati ovo priviđenje, ovo snoviđenje koje mi titra pred očima u polutami sobe sa ekrana osobnog računala u sitnim satima noći kada sjevernoprimorski grad spava u krilu mora dok ga nježno i pun ljubavi pokriva starac Velebit. Ruka drhti. Srce titra. Oči u vodenastoj magli jer sam...

„Zamišljena i sama/ u gradu bure i kamena/
u meni neki drugi gradovi/svi čvrsti, kameni, stameni“.../

Ispred mene izranja, ne ona, vila Morgana već skromna, nenametljiva ljepota grada Makovoga djetinjstva. I djetinjstva moje djece. I mladost onoga zbog kojega ovo pišem, onoga koji me je nagnao da se zamislim, da otvorim škrinju uspomena i pustim draga imena da me prate i voljena lica da me ozare i ugriju svojim osmijesima.

A, dovoljan je samo jedan „klik“ da se nađem licem u lice sa svestranom umjetničkom dušom čovjeka čiji je rad obogatio, uljepšao, oplemenio prostor i vrijeme svojih sugrađana; istomišljenikom, graditeljem, poetom, muzičarom, nostalgicarom, estetom.

Svaki put kad napravim taj „klik“ kompjuterskim mišem dogodi se „klik“ i u mojoj glavi i ostajem zapanjena lakoćom kojom njegove slike premošćuju udaljenost, brišu stvarne i virtualne granice, liječe od svakodnevnih briga i izvode nas iz labirinta razmišljanja. Njegovi crteži i akvareli se uspješno suprotstavljaju zakonima fizike po kojima je vrijeme neuhvatljivo, nezaustavljivo... Sve one prekrasne godine susreta i druženja kao i sve ove godine preživljavanja sliju se u

3 Morgana – u bretonskoj mitologiji sestra kralja Artura; pretvorila se u vilu i živi kao Fata Morgana tj. kao Vila Morgana; jezerska vila

4 Fatamorgana – slika predjela i predmeta u zraku zbog loma i potpunog odbijanja svjetlosti (totalna refleksija); atmosferska optička varka u tropskim i pustinjanskim krajevima za vedra vremena; Arapi je zovu sarab, serab ili sirab što znači v a r k a

jedan jedini uzdah, u trenutak iskonske ljepote i ljepote iskona, jer to je Stolac i takav je Stolac ostao u našim sjećanjima i ranjenim srcima...

Gledam, brojim, pregledavam, svrstavam. Od dvadeset i pet slika koje su uredno posložene na ekranu i oko kojih predem svoju priču, osamnaest ih je vezano za Stolac. Sve su to tople stolačke vedute, one koje pamtimo i zbog kojih sada, razbacani na svim stranama svijeta, nijemo patimo. Kroz toplinu i mekoću boja osjećam toplinu hercegovačkoga sunca, ali i pamučnu toplinu umjetnikove ruke i duše. Ugnijezdio se Stolac u njegove oči sa svim svojim kulama, tornjevima, zvonnicima i minaretima, sa kamenim zidovima avlija i zidinama Vidoškoga grada i Daorsona, sa skromnim mahalama i priprostim kućama sa čošak-halvatima i čipkastim ašik-pendžerima, sa kapijama i teškim zvekirima, sa stećcima u obliku kuće, križa ili sanduka, sa prijateljskom rukom Gorčina koja nas sve, uporno šuteći, vodi i čuva kroz stoljeća. Teče Bregava kroz njegovu dušu; teče, bljeska i prelijeva se mekim tonovima plave, zelene, žute, oker, smeđe; pršte kapi sa Provalija, ili pospano šute u plićaku ispod Begovine, i Kukavca, smiješe se ispod Sarine ćuprije, prpošno žure ka okama Inat-ćuprije ... Virovi se vrte, a vama se zavrti u glavi od ljepote grada koji na marginama stvarnoga života spava. Treba mu poljubac vile Morgane. Možda ga taj lagani dodir usana i ruku probudi, oživi, pokrene. Sama ljepota nije dovoljna. Od nje se ne živi. Od ljepote se umire.

Umjetnik o kojem vam pričam utkao je sebe u sve pore Stoca i Stočana, bez obzira jesu li to po rođenju ili opredjeljenju. Ljepota je univerzalna i pripada svima koji tu ljepotu ljube. To govore njegova arhitektonska zdanja koja su ukrašavala ovaj grad (Tepa, Trgovački centar) dokazujući da staro i novo; tradicija i napredak; minaret i zvonik; crkva, džamija i hram; groblja i haremi mogu skladno egzistirati na istim obalama. U to je bio uvjeren i on, a to govore i njegovi crteži čija je linija arabeskom vještinom ocrkala vizure grada; to svjedoče njegove slike koje su kao ptice zalešpršale krilima i vinule se u eter sve do naših očiju i srca. Pamtimo i njegovu gitaru, i pjesme ljubavne i poruke mira. Pamtimo i njegove plave oči i rebatinke, i riđu bradu, i glas, pomalo hrapav, ali topao kao kahva jutarnja.

Naravno, govorim o Emiru. Buzaljko, dakako.

Doktor Sreto

Ovu priču sam mu dužna. Ne znam zašto to kažem, ali je tako. Ta me misao proganja već godinama, jer godinama se nismo ni sreli, ni vidjeli, ni razgovarali, ni družili, ni čašicu popili. Ništa. A i nećemo. Nikada više. Obuzima me tuga, no ne i praznina. Ne. Jer kad jednom stekneš prijatelja on je uvijek tu i tu vrijeme ne može ništa. Čak je i to svemoćno, bešćutno vrijeme potpuno nemoćno kada su prijatelji u pitanju. Naše je prijateljstvo bilo višestrukim nitima učvršćeno. Dr. Sreto je bio moj liječnik. Ginekolog. Čovjek koji je na ruke prihvatio moje drugo dijete. Sina. I pokazao mi ga je radosna lica uz riječi ohrabrenja i hvale. Ne znam što mi je točno rekao, ali znam da mi je bilo ugodno čuti.

Kada sam trebala roditi drugo dijete moj suprug, profesor francuskog jezika je trebao ići u Francusku na usavršavanje. Dobio je i stipendiju za to, ali nije znao što mu je činiti. U nedoumici se obratio dr. Sreti za savjet, a ovaj ga otpremi u Francusku riječima: „Ona će roditi bio ti tu ili ne. Ti si svoje napravio. Sada je sve na meni. Ne brini. Sve će biti u redu. Valjda mi vjeruješ?“ I bi tako. Moj suprug ode u Francusku, a naš sin dođe na svijet – zdrav, lijep i gladan!

Dr. Sreto je bio i naš obiteljski liječnik, iz čega se stvorilo prijateljstvo. Znaite ono kada vas muči neki dosadni kašalj, kada vas nešto štreca u zglobovima, kada vam sijeva u uhu ili kada vas nešto tišti u prsima... On je uvijek bio tu, vedar da vas oraspoloži, stručan da vam pomogne. Tako je jednom moj suprug, zabrinut zbog dugotrajnog i upornog kašlja otišao dr. Sreti u posjetu. Sreto ga primi, pregleda, posluša i ponudi ga pićem, a ovaj odbije objašnjavajući doktoru da uzima antibiotike i da alkohol i antibiotici ne idu zajedno.

„Eto, to je problem s vama intelektualcima, sve čitate i mislite da je sve baš tako kako piše. Samo ti popij rakijicu, nazdravi sa mnom i tvoj bronhitis će do jutro sazreti“, odgovori mu Sreto. I bi baš tako. Ali, nisu se zadržali na jednoj čašici! No, jutro je bio zdrav k'o dren. Glavobolja se ne računa.

Njegova supruga je bila Zadranka. I to je bila jedna od naših poveznica. Sreto je sa mojim roditeljima u Zadru tokom ljetnih praznika odigrao brojne partije preferansa. Ponekad su Sutjeska i moj Ale znali i „pismu baciti“. Oboje su pjevali kao slavuji. To se uvijek događalo uz mezu i lozu. Kod njih. Kod nas. Svejedeno. Glazba je odjekivala prostorima i dušama opuštenih, zadovoljnih ljudi.

Podoh u apoteku. Kupih lijek i krenuh kući, kad kiša. Što ću? Vratim se do apoteke, ali umjesto da ponovno uđem, zađem iza zgrade i popnem stepenicama do vrata na kojima piše dr. Muratović. Pozvonim. Dr. Muratović je stanovao iznad tadašnje, jedine ljekarne u gradu. „Dobar dan, imate li kišobran?“, pozdravim veselo Sutjesku koja mi je otvorila vrata.

„Naprijed, naprijed. Uđi. Nemamo kišobran, već smo ih podijelili, jedan tvom mužu, a drugi dr. Ranki“, odgovara ona koja se nikada nije dala zbuniti. Ulazim u dnevni i imam što vidjeti. Doktorica Ranka sjedi na trosjedu i drži kišobran. Zatvoren. Naravno. Moj Ale u fotelji. Na podu leži kišobran. Zatvoren. Naravno. Sreto stoji ispred bara i drži bocu viskija koja je otvorena. Naravno. Pretvorih se u upitnik. Moj Ale veselo objašnjava scenarij. Vidjevši da se sprema kiša, pošao po mene sa kišobranom za koji nije znao da je slomljen. Na putu sreo Sretu koji ga vodi kod sebe po kišobran, a tu je već sjedila dr. Ranka sa kišobranom. A onda se, k'o u kakvoj komediji događaja, pojavljujem ja u potrazi za kišobranom. I tako je kišobran postao lajtmotiv ove vesele, kišne večeri. Naravno da je većina aktera bila, na ovaj ili onaj način, mokra. Popio se i viski i boca „popovske“ rakije, zamezio se i sir iz mijeha, pa narezala i sudžuka i pršut i panceta i sad, recite vi meni, kako da se i ne zapleše i zapjeva! Kamera je sve zabilježila, bez šale.

Onda nastupi crno neko vrijeme. Vrijeme u kojemu nije bilo mjesta za osmijehe, za šansone, sevdalinke, za klapske pisme. Ljudi nestadoše. Odvedeni. Zatvoreni. Pretučeni. Mučeni. Neki ubijeni. Pokidale se veze. Izgubio trag u ludilu koje je zavlдалo i trajalo, trajalo dugo, predugo. Tko je? Gdje je? Što je? Kako je? Zašto je? Tiha pitanja. Nijemi odgovori. Priča se da je ... kaže se da su ... otišli ... prebačeni ... čuli smo ... navodno su... O Sreti i Sutjeski ne saznah mnogo, ali i ono malo što saznah nije bilo ništa ni ružno, ni negativno... O njima kao ljudima, mislim. I baš zbog toga on pretučen. Stan opljačkan. Ona otišla s djecom ... žive u ... on se nije oporavio od šoka. Odao se alkoholu, kažu, utapa tugu, razočaran. Bilo je to vrijeme vukova, a ne svilenih duša.

XXX

2009. I toga ljeta osvanuh u Stocu. Prošetah čaršijom nadajući se da ću sresti drage ljude, stare prijatelje (a sve ih je manje) i kad god prođem pored stare ljekarne podignem pogled prema balkonu, prema stanu u kojemu se nekada pjevalo, plesalo, šalilo...

„Zar ne znaš da je Sreto umro? Nema tome hefta“, čuh glas iza sebe. Ne znam čiji, jer sam osjetila slabost i mučninu. Sjedoh na zidić pored parka. Bila je to vijest koja me pokosila kao grom. Slutila sam, negdje u dubini duše. Raspitivala sam se kasnije i saznala da je sahranjen u svome selu, u Berkovićima. Njegova želja. Logična. Zatvorio je svoje crne, nemirne, znatiželjne oči tamo gdje ih je i otvorio, gdje je počeo ispitivati svijet...

Da sam znala bila bih došla ranije da ga pozdravim, da se oprostim, ne samo od čovjeka koji mi je, koji nam je često i puno pomagao već i od jednog predivnog perioda života sazrijevanja kada nisam ni slutila da će nam se život pretvoriti u okrutnu borbu za puko preživljavanje. Srećom, postoje uspomene. Bljesnu ti trenuci radosti i ljudskosti i rasparaju sivilo svakodnevice u kojoj se bezlični stapamo s bezličnom masom ljudi koji više ne vide plavetnilo neba i mora; zelenilo rijeka, šuma i livada; bjelinu ruku, kamena, obraza; rumenilo usana, ljubavi, stida.

Otužno je i bljutavo živjeti bez onih koje volimo. A mora se.

Doktor Ružić

Mislim, zapravo sam sigurna da nema u Stocu osobe starije od 18 godina da ne zna ko je doktor Ružić. Njegovo se ime izgovara s dubokim poštovanjem. Iskrenim i toplim. Nema čovjeka od Stoca pa do Sarajeva i od Sarajeva do Beograda koji vam o njemu neće reći sve najbolje: te stručnjak kakvog nema na daleko, te dobar i plemenit čovjek koji ne dijeli ljude ni na bogate, ni na siromašne koje je, to svi znamo, često i sam pomagao; niti ih je dijelio po vjeri, nit po boji kože. Kirurg. Dijagnostičar par excellence. Kad ti on kaže dijagnozu i odredi lijek, tu se nema ni što dodati, ni oduzeti. Njegova je riječ zakon, tako veli narod. Naš dr House! Tako bi to rekli ovi mlađi koji s velikom pažnjom prate istoimenu seriju na televiziji i dive se brilijantnom umu, znanju, vještini, lucidnosti nanadmašnoga dijagnostičara, dr Housa! Samo, dr. Ružić je još bolji jer je stvaran i pažljiv. Dr Ružić je Stočanin. Naš čovjek. Tako govore Stočani, koji ga, želeći naglasiti njegovo pripadanje Stocu i njima, zovu još i Marko. Nekako je bliže. Prisnije. Domaće. Marko liječi svakoga. Ne pravi razliku. Bolesnik je bolesnik. Čovjek u nevolji koji treba pomoć. Njegovu pomoć. I to je sve što ga zanima. Tako to rade profesionalci odani svome pozivu. Svojim pacijentima.

Visok je to čovjek. Dobro građen. Elegantan. Otmjen. Odmjeren. Ugodna glasa. Staložen. Pažljivo sluša što mu pacijent govori. Hvata bitne podatke. Postavlja jednostavna pitanja. Odgovara i tumači jezikom koji svako razumije i sve ti to još lijepo napiše. Ne paničari. Ne plaši ljude, jer bolest je takva, niko je ne voli. Svi je se boje. Pokušava natenane objasniti što je u pitanju i kako dalje. Ruka na ramenu i stisak ruke na rastanku ulijevaju sigurnost. Pretaču povjerenje i pravi su mehlem za dušu. Nema u njegovoj ordinaciji ni kompjutera, ni laptopa, ni titravih ekrana, nikakve elektronike koja nas vodi u neki tuđi, zastrašujući svijet. Stetoskop. Tlakomjer. Žličice za grlo. Otoskop. I ruke. Njegove duge, čiste, tople ruke. Meke i blage. Tim rukama će dotaknuti, ispitati, pregledati. Pažljivo. Strpljivo. Znalački. Nisu ti pregledi baš uvijek ni ugodni, što zavisi od vrste pregleda i

prirode bolesti, ali njemu se sve oprašta, jer zna što radi. U svojoj ordinaciji-sobi on suvereno vlada, velik i iskren. Vlada znanjem, riječima, glasom, likom, ljudskošću. Unatoč poodmakloj dobi pamćenje mu je bistro k'o gorska voda, riječi odmjerene, jasne. Svoga pacijenta će osloviti imenom, obratiti mu se sa TI, kao starom prijatelju, znancu, susjedu. Time ruši sve barijere straha, nelagode, nezvjesnosti. Velim vam, jedan je doktor Ružić, jedan i jedini. Ne obećava puno, ne dovodi ljude u nedoumicu, ne zavodi ih ispraznim obećanjima, već tumači, upućuje, podučava...

Danas sam bila kod njega. Kada sam ga u petak nazvala bojala sam se da me neće imati vremena primiti, pregledati, ali on je samo kratko rekao: „Klaro, dođi u nedjelju. U devet“. I to je to. Nikakva pitanja, ni kurtuaznog razgovora. To nije za njega. Njega zanimaju samo činjenice, kao i svakog znanstvenika. Opet se u meni javio osjećaj zahvalnosti, isti onaj kojega sam imala prije gotovo 25 godina kada sam kod njega, u staroj mostarskoj bolnici operirala vene. Zar je moguće da mi je zapamtio ime? Da zna tko sam. Istina, u tih 25 godina između bila sam kod njega dva puta, ali uvijek u razmaku od nekoliko godina. A, ne. On ništa na zaboravlja, jer kada sam dolazila k njemu zbog novog pregleda, pitao bi za onaj prethodni „Kako si? Kako vene? Jesi li skinula onaj mladež?“ Tako je bilo i ovoga puta. „Vidim da su vene u redu. To je dobro. Ništa ne diraj. Recidiv nije velik i normalan je nakon toliko godina. I drugu si nogu operirala? U Rijeci, kažeš? Nije baš dobro. Nisu pazili kao ja. Što te sada muči? Uho? Ajde da ga pregledamo.“ Više nije pričao. Pregledao je prvo zdravo uho, pa bolesno, pa opet zdravo, pa bolesno. Polako. Bez žurbe. Posvetio bi ti svoje vrijeme i skoncentrirao se samo na tebe. Ti si mu važan. Nakon pregleda sjeo bi pokraj tebe i razvio priču što je vidio, što jest na stvari, što treba dalje poduzeti. Napisao bi dva - tri recepta, objasnio gdje i kako ćeš doći do lijeka, kako ga uzimati, koliko dugo, kakve probleme možeš imati, što onda učiniti jer on čita tvoje tijelo kao otvorenu knjigu. Ti ga slušaš kao učitelja, prosvjetitelja.

„Čuj, zabrljali su. Dobro si nagrabusila sa tim uhom. No, što je tu je. Sad ćemo pokušati to ispraviti. Nešto ću uspjeti popraviti, ne boj se. Prvo ovi antibiotici i kapi, a kada to potrošiš onda počni uzimati ove druge. Ne prekidaj terapiju. Kada sve odradiš javi se da vidim što smo postigli“. Ispratio me je do vrata. Rukovali se. Otišla sam odahnuvši. Sve će biti ok. Bit će bolje. Znam. Vjerujem dr. Ružiću. Našem Marku. On nikada ne griješi.

Ljudi, odlaze nam dobri ljudi!

Nisu se poznavali mada su bili u mnogočemu slični. Živjeli su u istoj državi i nosili je u srcu i onda kada im se to srce zbog nje od jada, od muka, od boli stezalo i pucalo po svim šavovima. Nikada je ne bi napustili, ostavili, od nje odustali.

Obojica su radili u prosvjeti. Profesori. Doktori društvenih nauka. Obrazovani. Jednostavni. Skromni. A veliki. Veliki u dijeljenju i davanju ljubavi svojoj obitelji; pažnje svojim prijateljima; znanja svojim studentima. Blagi. Topli. Puni priča i šala i simpatičnog mudrovanja i nadmudrivanja i dosjetljivog zadirkivanja. Znali su mjeru. Kreativni. Ozbiljni i odgovorni. Pouzdani. Velikodušni. Pomagali prijatelju u nevolji, neznancu u siromaštvu, bolesnom da ozdravi, nesretnom da zaboravi. Čvrsti i ponosni. Potpuni. Ljudi. To su bili.

Za njihovu smrt saznala sam ljetos u razmaku od par dana, mada je jedan od njih već mjesecima bio na nebeskim livadama. Nažalost, saznala sam to prekasno da bih ga osobno ispratila ružama. Prekasno? Možda bi bolje bilo da nisam saznala nikako. Vjerovala bih da je u Sarajevu sa svojim najmilijima i da ćemo se sresti jednom, kao što smo se toliko puta prije sastajali nas četvoro, petero, šestero, troje, što je ovisilo jesu li ili nisu djeca bila sa nama, naših dvoje i njihovo jedno. Bili su to kratki susreti na par sati ili dana, ali uvijek puni sadržaja, osvježavajuće snažni tako da smo se kasnije još dugo smiješili u sebi prisjećajući se ispričanih viceva, popijenih boca francuskih, hercegovačkih i inih vina, pojedinih specijaliteta, zajedničkih kuhanja, postavljanja stolova i raspremanja istih ili razmještanja i namještaja kreveta, dok nam je u pozadini svih događanja uvijek bila birana muzika francuskih šansona, bosanskih sevdalinki, dalmatinskih klapa, američkog jazza. Sva filozofija umijeća življenja bila je u tim našim druženjima, lakoća postojanja činila se tako prirodnom... Tko je tada išta mogao slutiti o onome što nas je zadesilo nekoliko godina kasnije kao grom iz vedra neba.

Vijest o njegovoj smrti za mene je bila šok (koja vijest o smrti to nije?), a opet, negdje duboko u sebi, znajući za njegovu bolest i operaciju, ponekad bih se upitala „Bože, što je to sa Krehom, nismo se već dugo čuli?“ I odmah bih uzimala telefon i zvala, ali kako odgovora nije bilo sama sam sebe umirivala i uvjeravala da su ljudi zauzeti, da su veliki na poslu, a mali u školi, da su svi na putu, da su ... Nalazila sam odgovore i izgovore umirujući kobnu misao koja se tu i tamo kao sablast pojavljivala. No, kada mi je Vesna preko žice ozbiljnim glasom u kojem sam osjetila progutane suze tiho rekla: „Pa, zar ne znaš?“, sve sam u djeliću sekunde saznala, sve ono što nisam htjela znati. A zovnula sam ih da im kažem da sam napokon, nakon beskrajno dugih deset godina istjerivanja pravde opet u svom stanu u Stocu i da me dođu posjetiti svi troje, sada, kada smo mjereno kilometrima, bliže.

XXX

Za smrt mog nekadašnjeg kolege, a kasnije i ravnatelja, saznala sam šapatom (jer se o smrti nikada ne govori glasno), šapatom od kojega su me prošli hladni trnci.

„Izgleda da je Hamica sinoć ...Priča se ... Čula sam ... Netko je rekao da je...“ sve dok sljedećega dana osmrtnica na ispucaloj kori drveta nije ušutkala sva ta šaputanja i moje nade. Istina je. Trebalo mi je snage stati i pročitati. Čitam. Gledam sliku dragog prijatelja i nije me sram pokazati suze koje nekontrolirano klize jel' niz lice ili izboranu koru stabla, ne znam, ali znam da smo oboje bili nijemi i da je boljelo...

Tisuću svakodnevnih susreta, rečenica, šala, nekoliko zajedničkih sindikalnih putovanja, svi ti zvukovi zazvuče u meni stvarajući buku kakofonije i ja, nakon dugo vremena, jer su me udarci života gotovo otupili, zavapim: „Ljudi, odlaze nam dobri ljudi...“

Nisu se poznavali. Ali, ali ja sam poznavala obojicu, i Krehu i Hamicu. Bijahu mi prijatelji. Na tome im veliko hvala.

Rajski vrt bez grijeha

E, sad, kad sam se toliko raspisala o doktorima, mojim prijateljima, ne bi bilo u redu da ne napišem par rečenica i o njemu, liječniku za „malu raju“, doktoru Veli, dr. Hasanu Veli, tim prije što ga znaju gotovo svi Stočani i „polu Mostara“. Znamo se dugo, još od rođenja mog sina. Moju Elu je prvo liječio dr. Goluža. Ona, na sreću, nije bila često bolesna i liječničke intervencije nije trebala tako učestalo kao njezin brat koji je bio alergičan na puno toga, te smo svako malo bili u Domu zdravlja „Jan Vitlačil“. Tu sam i upoznala dr. Velu Hasana. Mlad, stručan, ljubazan - prve su impresije koje sam o njemu stekla. A onda? Onda smo se počeli družiti i izvan ambulate, daleko od mirisa medicine. Njegova djeca su bila među prvima koja su počela dolaziti na satove engleskog kod mene kući, a po njih su dolazili ili on, dr. Vele, ili njegova „bolja polovica“ supruga Jasminka. Kasnije je i doktor počeo kod mene učiti engleski. Ambiciozan i vrijedan, discipliniran i uporan kakav je bio učiniše da ga zavolim još više. Cijenila sam ga ne samo kao stručnjaka, već i kao humanistu koji je bio predan svom poslu i pozivu. I tako, riječ po riječ, osmijeh po osmijeh i mi se sprijateljismo do te mjere da smo se posjećivali i mimo obostrane „profesionalne“ pomoći.

Povezalo nas je i izbjeglištvo u Gradcu. Tu, u hotelu, je bila smještena i njegova Jasminka s djecom i ja sa svoje dvoje. U tom mučno-bolnom okruženju popile smo kafe i kafe, zajedno strahovale, zajedno se nadale, brinule, tugovale, smijale se i plakale i pokušavale ostati pri zdravoj pameti. U ovome zadnjem nam je pomagala naša narav - ona vedra, energična i puna riječi, ja, isto takva. Nismo dozvoljavale da nam nove okolnosti oduzmu stare osobine i navike. S njom sam nazdravila upis moje Ele u zadarsku muzičku školu nakon što smo strepile nad rezultatima prijemnog ispita. S njom sam gledala igru djece „u žicama“ jer izbjeglištvo je bilo baš to - život u zatvorenom, omeđenom prostoru, unatoč slobode kretanja koju smo imale. Bila je to „prividna sloboda“, jer nitko nam se nije obra-

dovao, niti nam se smiješio, ali zato mi jesmo njima iako smo znale da „nas nisu zvali“ i da nas gledaju poprijeko. Nismo se dale gaziti, mada smo bile u podređenom položaju. Oni su to stalno naglašavali. Onda smo se rastale. Ja odoh u Zadar. Oni u Italiju? Sloveniju? Ne znam tačno, ali dugo se nismo vidjeli. Do ponovnog susreta je došlo u Mostaru. Dr. Vele je radio u bolnici u Mostaru, moj Ale na Akademiji. Čak smo i stanovali blizu, u dijelu Mostara, kvartu koji se zove Mahala.

Negdje u tom periodu sam se zaposlila na Filozofskom fakultetu u Mostaru kao profesor engleskog jezika. Među novopečenim studentima, među brucošicama je bila i njihova Anida, moja mala stolačka učenica. Čudno je to kako život sve posloži onako kako treba i baš kada zatreba. No, ne potraja ni to dugo i mi opet zbog niza okolnost izgubismo svaki kontakt. U međuvremenu su djeca odrasla, stvorila svoje familije, savila svoja gnijezda; mi „stari“ ostarjesmo još više; moj Ale leži u toploj zemlji već dvadeset godina.

Napokon je zavladao mir – i objektivno i subjektivno. Toliko traženi i željeni mir ispunio je svaki atom, svaku stanicu našega bića. Ja u mirovini, stvaralačkoj mirovini, a i dr. Hasan nešto lijepo i vrijedno stvara. Čula sam da sve slobodno vrijeme provodi na Baranama, u svom rodnom selu i da tamo ima bašću kakvu samo možete zamisliti i poželjeti. Nema čega u njoj nema, od povrća i voća do cvijeća. Već odavno se spremam posjetit ga u tom njegovom rajskom vrtu. Sigurna sam da je prekrasan i bez grijeha!

Dvije-tri riječi o prijatelju (uz desetu godišnjicu smrti Alije Kebe)

Evo, protekla je i deseta godina, i jedanaesta se hvata, a njega, moga prijatelja, nema među živima. Govorim o pjesniku, altruistu, zanesenjaku i entuzijastu, neimarar mostova i *Mosta*⁵ Aliji Kebi⁶. Da budem iskrena, nismo mi bili ona vrsta prijatelja koja se posjećivala, zajedno šetala, kahve i kave ispijala, pričala o djeci, o bolestima koje imamo i o tome što nas sve boli; nismo čestitali rođendane, Nove godine i ine praznike; zapravo puno toga nismo, a opet smo bili prijatelji. Kako je to moguće, pitate se i vi i ja, ali odgovor je jednostavan. Postoje ljudi koje kad jednom slučajno upoznate, odmah osjećate kao prijatelje i takve ih u vašoj svijesti i prihvaćate. Vaš mozak, vaše srce, vaše biće ih kao takve registrira i to ostaje nepobitna činjenica za sva vremena.

Poznavala sam Aliju i osobno i popismo mi lijepe ka(h)ve u Mostaru, nad Neretvom, najčešće u Bristolu, pričali smo i divanili, najviše o stihovima i o Mostu, o problemima na koje je nailazio i koje je, svojom dosjetljivošću i spretnošću, svojim prijateljskim vezama i autoritetom i rješavao. Kad sam bila daleko, slala sam mu u kuverti, običnom poštom, svoje pjesme za Most i on ih je uvijek uvrštavao na stanicama tog izuzetno važnog i plemenitog časopisa, jer mi je vjerovao, jer me je cijenio, jer me je, kao jednog od podupirača *Mosta* i mostova, volio. To je dokazivao i time što je na moju kućnu adresu uvijek slao primjerak *Mosta*. Sjećam se koliko sam se radovala tim velikim, žutim i uvijek zgužvanim i poderaanim kuvertama (jer cenzura je uvijek bila prisutna) i kako su mi prsti drhtali dok sam ih na brzinu znatizeljno otvarala tražeći moje stihove, članke, pisma. Valjda je to ljudski.

5 *Most*, časopis za obrazovanje, nauku i kulturu; izlazio u Mostaru dugi niz godina, a ugasio se smrću njegovog dugogodišnjeg urednika Alije Kebe, 2008. godine

6 *Alija Kebo* (1932.-2008.), bosanskohercegovački pisac, pjesnik, autor, urednik mostarskog časopisa *Most*; mostaro i mostoljubac

Nikada, ama baš nikada, nisam preskočila njegove uvodnike koji su me uvijek oduševljavali što stilom, što sadržajem. Evo ih nekoliko, nasumice odabranih:

„Most“, 123 – 124 (212/213), 2007. /Obgrlimo Mostar

Računajući da su čitaocima na vrh glave pisanije ovog autora, u prošlom smu broju *Mosta* ustupili ove stranice „mostoljupcima“ i kanili da tako nastavimo, ali su stigla negodovanja i protesti – zašto je ispušteno slovo urednikovo.

Ok. I potpisniku ovog časopisa su na vrh glave pohvale i čestitke *Mostu* što stižu sa svih strana i meridijana, pa bi on volio više kritičkih pisama u stilu onog anonimnog, iskrenog Srbina (iz Doboja) koji veli... totalno sam se razočarao u tebe!“

I ovaj člankopisac i pričac je razočaran, dibidus. U zadnje vrijeme se uvrijelo mišljenje da nam je politička i društvena svakodnevnica dramatičnija, pa i komičnija, neizvjesnija nego prije devedeset i neke. Zato nećemo o financijskim problemima koji ovih dana i ovih godina prate (redovno) izlaženje *Mosta*. Bitno je da ih savladujemo, uprkos svim mostomrscima i mostaromrscima.

„Most“ br. 191. god.2005. /Pilula za umirenje

„Kako odrediti sadržaj kada je uokolo sve crno. Ali i crno ima svoje – nijanse. Ne daj da ti pesimizam i melanholija pomrače razum. Čini što možeš da Mostar ne postane grad izgubljenih duša u zemlji iz koje je prognana ljubav. Neka te hrani nada, pritajena snaga koja je zapretna u svakom čovjeku. Ovaj se mostopisac s nadom pobratio i posestrio. S nadom za danas i sutra. Da vidi sjaj i bljesak na vašem licu, makar oni bili unutra, u čovjeku. Pogledaj i ti mjesečinu nad gradom, poslušaj slavuje nad Carinskim mostom i Bunurom čiji poj dođe kao pilula za umirenje. Podigni glavu i gledaj pravo“...

„Most“ br. 143. god. 2001. /Pozdrav za Ramazan

Sada, i ovdje, ni pjesma ne može ništa više reći. Ni pomoći. Možemo samo šutjeti i osjećati isto: ona će šutjeti jer je šutnja dio njena zavjeta odanosti autoru. Autor će šutjeti, jer njegova je šutnja izraz odanosti pjesmi. Ali, čemu ta odanost kada Njujork i Vašington gore!

Čovjek mora da se zapita: kakvi su to ludovi koji hoće da zgaze dostojanstvo čovjeka i tekovine civilizacije; i čemu i otkud samoubilačke akcije fanatika, umjesto spokojnog, zajedničkog življenja. I pakao nam je zajednički... Svako nor-

malno, ljudsko biće ostaje sleđeno pred tim slikama skorašnje stvarnosti. Već su jurnuli jahači Apokalipse, jašu u galopu sa isukanim mačevima. Poraz svijesti i savjesti čovječanstva. A teče vrijeme – breme na krhkim ljudskim leđima...

Čovjek koji to i tako piše ne može biti zao čovjek. Njegova iskrenost, njegova direktnost, njegova plemenitost, pa ako hoćete i naivnost, prštali su kao sa slapova čiste kapljice vode, kao vodena prašina u kojoj ste mogli oprati lice, napojiti dušu, ovlažiti ispucane usne. Njegova energija je bila ogromna i zarazna, njegova vjera u jedinstvo nepokolebljiva, njegov žal za izgubljenim neutješan.

Čuli smo se mi i telefonom nebrojeni broj puta, uvijek u dobrom raspoloženju i vedroga duha. Kada sam bila u velikoj tuzi, odmah je priskočio riječima utjehe i suosjećanja. I nije stao samo na riječima. Napisavši bolnu, i pretešku zbirku balada i pjesama u prozi, te kratkih, haiku-nalik pjesama koje sam iznjedrila nakon smrti mog Ale, ponudio je da je objavi, da bude urednik i izdavač zajedno sa mojim velikim prijateljem, pjesmozalcem Alijom Pirić.

I tako, ta zbirka pod naslovom *Kradem ti se u večeri* i bi objavljena. Na njoj piše: Izdavač- Društvo pisaca BiH – Podružnica pisac HNK/Z Mostar; Za izdavača-**Alija Kebo**; Suizdavač – Slovo Gorčina; Za izdavača – Alija Pirić (...) Našao je Kebo i tiskaru i sve dogovorio i utanačio. Eto takvog Aliju Kebu znam i volim.

Znam ga i kao vedrog sugovornika i recitatora na nekoliko pjesničkih večeri na koje me je pozivao i sa radošću najavljivao moj nastup. Bili smo istomišljenici, vjerovali smo u ljude i onda kada oni nisu vjerovali nama, nadali se da će se sve pokidane veze uspostaviti, željeli da svi Gordijevi čvorovi budu razvezani, da svi mostovi budu obnovljeni...

Eto zašto sam pjesnika i mostoljupca Aliju Kebo smatrala i smatram prijateljem. I zašto me i dan danas boli njegov odlazak

Buntovnik s razlogom

Nemojte mi samo reći da ne znate Alu. Ne mog Alu, mada bih i za njega mogla postaviti isto pitanje. Ovoga puta mislim na Alu Puzića. I nemojte mi reći da njegovim odlaskom na njive nebeske, ove naše njive nisu ostale puste, prazne, tužne i nijeme jer su ostale bez svoga djeteta, svog dobrog duha. Vječno nasmiješeni, tihi buntovnik, simbol mladosti, tajnovit i prostodušan, jednostavan i mio, to je taj naš Ale, pomalo čudak, pomalo otkačen, ali potpuno svoj!

Znam ga još kao bucmastog dječaka koji se bezbrižno igrao na tepesima sa sestrom i bratom pod budnim okom majke Sade. Čuvala je ona svoju djecu, ali i moju Elicu. Bilo joj je tu, sa njima, kao u svojoj kući. Pratila sam Alu kasnije kao srednjoškolca. Nikada neću zaboraviti njegovu dugu, kovrčavu kosu i izlizane rebatinke koje su unijele nemir u školu i zbornicu, jer nije tada bilo uobičajeno da dečki imaju dugu kosu svezanu u rep ili raspuštenu do ramena ili do pola leđa. Ale je bio ispred svog vremena! Tihi buntovnik. U zbornici, na Nastavničkom vijeću se raspravljalo o tom, njegovom slučaju, što učiniti, što poduzeti, kako mu zabraniti da takav hoda po školi i okolo, kako ga kazniti. Sadeta je bila van sebe od brige, a on ništa – suzdržan i bez reakcije, samo smiješak lagan poput povjetarca. Bilo ih je koji su bili za drastične mjere kažnjavanja, pa i izbacivanja iz škole, ali ga je moj Ale odlučno branio govoreći kako će doći vrijeme koje će i njega ošišati. Znao je to iz vlastitog iskustva. Nažalost, njegove riječi se obistinile, jer kada sam ga nekoliko godina kasnije srela ostadoh bez teksta – nigdje kose, od bogatstva kovrča ne ostade ni traga. Ostao je samo smiješak i onaj elegantan, nemaran hod bosih nogu, kao da lebdi!

Muzika je bila njegov život, i figurativno i doslovce. Gitara, zvučnici, kablovi i pojačivači, mikrofoni, žice bijahu njegovi sateliti. Niti jedna priredba u gradu nije mogla proći bez njega. Ili je postavljao ozvučenje ili je svirao, što sa Gradskom glazbom što sa sastavom *Black Chicken Leg* (*Pileći karabatak*, u doslovnom prijevodu! No, među njima je svirao Saša Karabatak!)

Kada mi je trebao prijelom za knjigu, opet je uskako svestrani Ale. Znali smo prosjediti cijelu noć uz kompjuter na katu njegove kuće, dok je on strpljivo i pažljivo unosio moje stihove slušajući moje želje, prijedloge, pa i izvoljevanja. Oženio se Azrom, djevojkom iz Mostara. Dvoje dječice, Emina i Mustafa. Oboje su u glazbi, Emina svira klarinet, a Mustafa trombon i bubnjeve. Još jednom potvrđeno da krv nije voda.

Nakon rata Ale se vratio u svoju kuću i strpljivo i polako je obnavljao. Sve sam i uz minimalna sredstava. Bilo je i donacija, nije da nije, ali Ale nije bio taj koji bi trčao za materijalnim dobrima. Oživio je ugašeno ognjište i na to bio silno ponosan. Opet na svoj način. S radošću sam razgledala njegovu neveliku bašču i avliju punu mediteranskoga bilja i mirisa: posadio je Ale i smokvu, i maslinu, i ružmarin, obavezan šipak i limun i mandarinu, pa čak i lozicu! U avliji je bila česma i kameni bazenčić za dječicu. I sad ih čujem kako se smiju i radosno prskaju stalno ulazeći i izlazeći iz njega i uvijek sa cijelim buljukom druge djece. Zvonila je avlija dječjim smijehom. Život je bio pun obećanja. Pokazao mi je Ale kako je napravio drveni veliki krevet, police za knjige, sećije, sofru, sve sam, polako i strpljivo, a u svemu tome samouk! Ugradio je na katu i kadu za njih dvoje, tik do spavaće sobe. Bila je to kada u koju se spuštalo stepenicama.

Nije imao mobitel. Nije ga želio. Nije želio da mu iko upada u san, u svirku, u ručak, u odmor, u njegov prostor. Zvala sam ga na kućni broj da dođe po mene u Neum kada sam iz Zadra autobusom putovala prema jugu. I došao je, ali mu je trebalo vremena. Prvo da se probudi, pa da popije kafu, pa da krene. Cesta nije bila asfaltirana. Vozili smo se po makadamu ugodno čavrljajući pri temperaturi od nekih 35 stupnjeva C.

Uz Bregavu je sa svojom rajom (Kiko, Alen, Menso, Kasem, Salko...) teferičio uz obavezan roštilj, uz pivu i rakijicu, sve ohlađeno u bistrini Bregave, pa karpuz. Mlad, a pun života, ljubavi i tradicije koje se nije nikada odrekao. Oduvijek je znao ko je i kamo pripada.

Cigareta je bila njegov zaštitni znak. Nažalost, pušio je mnogo. Činilo se kao da ne pripada ovom vremenu, ovom potrošačkom, ubrzanom svijetu instant i fast proizvoda. I eto, ne pripada mu više. Otišao je u svojoj 45-toj godini života. Živio je polako, a otišao prebrzo. Smrt ne bira, kaže se, a meni se čini kao da ta smrt bira baš one koji su drukčiji, svoji, koji su ispred svoga vremena, koji se ne uklapaju.

Ama, pogubih se. Ne znam više o kojem Ali pišem, mojem Ali P. ili našem Ali P. Halal im bilo obojci.

Zaklela se zemlja raju

Znaš, Klaro, tebi ću prvoj reći“, reče mi moj prijatelj Alija Pirić dok smo sjedili u školskoj kafanici, jer tada još nije bilo automata sa bezalkoholnim pićima, niti je postojala ta famozna izmišljotina „coffee to go“, kava za van“, kako to prevode poznavatelji engleskog jezika, već smo sjedili za stolom, jedno nasuprot drugo, oči u oči i divanili bez žurbe dok je naš podvornik Ragib Hodžić stavljaio fildžane na stol. Ragib, eh, to je posebna priča, ali sada ću samo kratko ubaciti da je mene posebno volio (slab je na plavuše, govorio je moj Ale) i da je za mene pravio jaču kafu stavljaujući uvijek kašičicu više.

„A, što ćeš mi to reći? Neku tajnu?“, upitah šeretski.

„Ženim se“, odgovori Alija kratko i jasno, kao grom iz vedra neba, i sasvim ozbiljnoga glasa. Nema sumnje, ne šali se, sa takvim stvarima se nije šaliti. I Ragibova ruka sa tacnom u zraku, na trenutak zastade.

„Ženiš?“, upitah ozbiljno, još ozbiljnija od njega, a onda nakon kraće šutnje, odmjeravajući ga i razmišljajući što reći, nakon gutljaja spasonosne kafe, osuh paljbu pitanja: „Kada? Kojom? Znam li je? Je li iz Stoca?“

„Uskoro. Ne poznaš je, ali ćeš je upoznati“, opet će on informativno kratko, tiho, smireno i dostojanstveno. „Čestitam. Baš se radujem upoznati je!“, snađoh se pravim riječima. Tako je nekako tekao naš razgovor, a tako i bi. Upoznah i Minku, izabranicu njegovog srca. Bili su zgodan par. On mlad, zgodan, obrazovan, ozbiljan; ona visoka, vitka, nasmijana, vesela i pričljiva. Valjda to tako u braku ili među parovima treba biti – jedno je uvijek tiho, staloženo, smireno i odmjereno glasom, pokretima, razmišljanjima i djelovanjem, a drugo je dijagonalna suprotnost – glasno, veselo, razigrano, vrcavo, rekla bih čak i brzopleto, ali čine skladnu cjelinu koja nije uvijek glatka, i nije bez nabora, ni bez bora koje se godinama urezuju oko očiju, na čelu, na rukama, u duši... Jedino srce ostaje čisto i sve briše i poravnava.

Ostali smo dobri prijatelji od tada, pa do sada i za vazda!

(Zapisano 20. 11. 2018. Piše ... n a s t a v i t i)

Čitam zapisano i ne mogu shvatiti što se dogodilo u međuvremenu, a dogodilo se zlo... Minka, supruga mog prijatelja i moja prijateljica je preminula početkom 2019. godine, baš kada sam bila u Stocu tako da sam je mogla ispratiti na ahiret.

Željela sam ispričati drugu, ljepšu, vedriju priču iz vremena kada smo kao kapi bistrog slapa prštali zdravljem, radošću, zadovoljstvom, srećom.

Ali, da se vratim Aliji i Minki, i onome što sam naumila napisati, jer ne valja odustajati od započetog posla. Alija i Minka su, na svoj način, uljepšali i obogatili moj život, jer to rade prijatelji. Oni su bili onaj drugi par u našim druženjima: Fahrudin i Remza, Alija i Minka, Ale i ja i naša djeca, njih šestero: Ehlharuna i Harun; Ehlimana i Faruk; Ela i Edo. Ponekad je društvo bilo i veće, posebno kada smo išli na izlete. Uvažavali smo jedni druge, cijenili se, poštivali se, uživali u druženju, u iću i piću, jer bi svaka domaćica donijela svoja jela, kolače i razne druge delicije: Remza je bila prva u kolačima, Minka u pitama, ja sam se trudila oko mezetluka i učila od njih sve što se dalo naučiti.

Dobro smo se slagale. Uvijek smo bile nasmijane i spremne za akciju dok su nam muževi, uronivši u ovu idilu, divanili, a djeca se igrala. Ah, lijepih li vremena! A, onda, u februaru 2019. saznah i cijelu priču gorke i teške sudbine koja je zadesila moje prijatelje i to iz usta Alije, baš kao i onomad vijest o njegovoj ženidbi.

Znala sam da je Minka bolesna, da je jako bolesna, nesvjesna tog priloga j a k o. Čula bih tu i tamo priče popraćene uzdasima, ali narod svašta priča.

Sada znam da sam odbijala znati istinu. No, kada mi je Alija sve ispričao, polahko i uz kahvu u Beredže ostadoh bez riječi. Lijekovi, terapija, alternativna medicina – tračak nade. Prisjećam se Alijinih riječi izrečenih na februarskom suncu koje nas je ugodno grijalo:

„Znam da ti lijekovi koje sada uzima nisu svemogućí, ali Minka je bolje, zapravo toliko dobro da smo prvi put, nakon mjeseci iščekivanja, mogli zajedno doputovati u Stolac, da je ona bila u stanju da može putovati od Sarajeva do Stoca“.

Nedugo nakon toga Minka je preminula. Došla da izdahne u svojoj kući.

Draga Minka, neka ti je zemlja lahka. Amin.

Kuća sa sitnom kišom

Sve djevojčice ovoga svijeta sanjaju svoga princa i svoj dvorac. Tako je to u bajkama, a bajke su maštovite i napete i uvijek imaju sretan kraj.

Ja znam bračni par koji u svom dvorcu živi svoju bajku! Zapravo, znam ih puno jer svaka kuća, stan, koliba, šator u kojoj se živi okružen ljubavlju, pažnjom i brigom obitelji, je dvorac, pod uvjetom da dvorac simbolizira sigurnost, zaštićenost, opuštanje, blagostanje, ugodu. Stanari tog i takvog dvorca najčešće nisu toga svjesni. Oni o tome ne razmišljaju, oni uživaju u prednostima i blagodatima svoga dvorca. No, pustimo sad to, htjela sam ispričati drugu priču koja ide ovako.

Fahrudin i Remza, moji dugogodišnji prijatelji, žive u Begovini, a svaki Stočanin zna tačno što to znači. Nije to dvorac kakvog vidamo u bajkama, ali je vrsta dvora, izoliran, siguran i ureden po mjeri i za dušu čovjeka. Sve je tu nadohvat ruke i odiše toplinom, orijentalnom ljepotom istančanog ukusa; debeli ćilimi očaravajućih boja; drvene kapije, rezbarije od kojih je veći dio uništen u nedavnom ratnom ludilu kada je ljepota kao sastavni dio svakodnevnog življenja bila potisnuta (čizma ne mari za ljepotu, etiku i estetiku...); drveni strop koji nije samo strop, već šiša koja ovaj prostor okrunjuje kao kruna glavu vladara, a taj vladar si ti! Tu su ibrici i džezve koje svjetlucaju magičnim, mističnim sjajem, kanalić kroz avliju kojim tiho protječe i rominja Bregava, cvijeće, travnjak... Idilično, zar ne? Ali ljepotu, istinsku ljepotu svemu ovome daju njih dvoje, njihovi topli osmjesi, pružene ruke i otvoreni dlanovi kao u Gorčina⁷; njihov zagrljaj dobrodošlice, duboke, meke oči i glasovi - njegov odmjeren i smiren, njezin zvonak i dobronamjeren; ljudi staroga kova koji znaju primiti gosta posvećujući mu punu pažnju i pazeći na svaki detalj koji će vam boravak učiniti udobnijim; ljudi

⁷ Gorčin – lik čovjeka uklesan na jedan od stećaka (srednjovjekovni nadgrobni spomenici Bogumila) na Radimlju kod Stoca, najvećoj nekropoli ovoga tipa u Europi; čest motiv i simbol Grada Stoca, te vječita inspiracija brojnih umjetnika; Probudio ga je i „oživio“ pjesnik Mak Dizdar u svojoj zbirci poezije „Kameni spavač“; Lik Gorčin nalazi se i na naslavnici ove knjige.

koji znaju voditi konverzaciju na profinjen način bez prizemnih tračeva i prostih riječi; ljudi koji znaju ispričati šalu, anegdotu, vic i koji će vas uvijek počastiti slatkim, kafom, rahatlokumom, lokumom, hurmašicom, baklavom, ružicom, gurabijom, domaćim sokom od šipka, zove, latica ruže, limunatom, sve iz kuhinje i ruku domaćice koja je u tome pravi umjetnik i doneseno na stol, sofru na velikoj bakrenoj tacni...

Naše prijateljstvo započelo je davne 1976. god. kada sam diplomirala i započela svoju prosvjetnu karijeru baš ovdje, u Stocu, gradu moje zrele mladosti i obiteljske idile. Fahrudin je tada bio direktor Srednjoškolskog centra, a ja novopečena profesorica engleskog jezika i književnosti i povijesti umjetnosti. Do tada se u Stocu učio ruski i francuski, ali eto, dođe vrijeme za promjene i uvođenje sve popularnijeg engleskog jezika. Podršku su dali i važne osobe iz Komiteta, te obrazovani ljudi, intelektualci koji su bili na značajnim pozicijama u brojnim firmama među kojima naglašavam Fadila Bajramovića, također dragog prijatelja. Bilo kako bilo, ja tu ulijećem kao grlom u jagode. Imala sam 23 godine! Usporedbe radi, sada sam, nakon 41 godine staža, u penziji sa teretom od 66 godina na leđima.

Moj Ale je već radio u Stocu godinu dana. Predavao je francuski jezik i povijest likovne umjetnosti. Predloži on tako Fahrudinu da ja dođem, Fahrudin mi sredi stipendiju, jer sam tada još bila studentica na zadnjoj godini studija navedene grupe predmeta, i eto, to je priča koju ja znam. Nakon godine dana dolazim puna nadanja i optimizma sa diplomom u džepu, a moj Ale se vraća sa odsluženja vojnog roka u Zagrebu.

Njega, Fahrudina sam upoznala u njegovoj kancelariji. Sjećam se, kad sam ušla, ustao je i pružio mi ruku. Ta pružena ruka, taj osmijeh, taj prodorni pogled koji su me dočekali, i uhu i srcu ugodan razgovor zavezaše me za ovaj grad kao pupčanom vrpcom. Tako je krenulo naše prijateljstvo i nikada nije stalo, unatoč svih nedaća o kojima tada nismo ni slutili.

Sjećam se i mog prvog dolaska u Begovinu i upoznavanje Remze, mlade, vedre, energične žene krasnoga tena i simpatičnog osmijeha i smijeha koji bi razveselio i bogove i begove i raj. Odmah smo se našle. Razumjele. Bila sam očarana, oduševljena jer mi je taj svijet sve do tog trenutka, bio nepoznat, dalek. Brzo ga zavoljeh, valjda zato što je bio iskren. Zrak, voda, stećci, bašče, avlije, šipci, sve je tako nenametljivo i prirodno. Kako to ne voljeti?

Često smo se posjećivali, išli zajedno na izlete. Katkad bi nam se pridruživali i Ale i Minka, pa Seka (Fahrudinova sestra) i Mirsad i sva naša djeca. Zajedno smo

išli na književne susrete, na izložbe, predavanja. Imali smo iste interese, uživali u ljepoti knjige, stiha, muzike, putovanja, fotografija, druženja, razgovora. O, kako mi nedostaju ti razgovori, to blago pripovijedanje, mudrovanje, savjetovanje, u bašči ili na sećiji! I naša djeca su često bila tu, a sada evo i naši unuci... Prošloga ljeta, ljeta 2018. god, smo nas tri; moja Ela, moja zlatokosa unučica Uma i ja, otišli, kao i uvijek kad sam u Stocu, do Begovine, posjetiti drage prijatelje. Željela sam da i Uma upozna taj čarobni, a opet tako jednostavni svijet, te divne ljude koji znaju ugoditi svima, pa i djeci i nisam pogriješila. Umica je pratila Fahrudina dok joj je on sve pokazivao i tumačio, a Remza donosila kafu i hurmašice sa orahom u sredini i limunatu. Moja unučica je sve promatrala širom otvorenih očiju - i čenifu kroz koju teče voda Bragave i kanal u kojem je oprala ručice, i dva psa u boksu, al' najviše joj se sviđala „sitna kiša“ koja je vlažila travu i cvijeće, da bi mudro zaključila: „Bako, i ja bih imala kuću sa sitnom kišom!“ E, sunce bakino!

Svi smo se nasmijali, a ona je sjajila u svojoj radosti, iskrenosti i ljepoti pupoljka. Zna dijete što valja! A znaju i moji prijatelji, Fahrudin i Remza. Namjerno ne spominjem ratne godine. Šteta je oskrnaviti ljepotu. Zašto je ne prenijeti i našim unucima? Neka znaju da život nije samo borba, surova i sirova za puko preživljavanje kada se ne biraju sredstva za opstanak, već i ugoda, ljepota koju trebamo pronaći negdje u sebi, u nama, i u kojoj čuvamo naše kuće, naša dvorišta, vrtove, bašče, avlije, mahale, prijatelje.

Oči za ljepotu i dobrotu duše imaju samo dobri ljudi!

Od dueta do kvarteta

Eh, što reći o njima dvjema osim da su mi bile dobre i drage prijateljice. I još su! Nas tri - toliko različite, a opet toliko slične. Teško je to objasniti. Što nas je to povezivalo da smo se toliko i tako družile, šetale, sjedile u kafiću „S“ pijuckale kafe, ispijale sokove, cole, ponekad amaro ili čašu vina; cvrkutale kao lastavice i smijale se. Da, smijeh je ono što nas povezuje čvršće od ikakvih lanaca ili okova. Ne vjerujete? Onda se nikada niste smijali otvorenoga srca, vedro, zvonko, gromoglasno i slatko tako da su se i zvijezde ili sunce iznad vaših glava smijali sa vama.

Mi smo to često činile. Božana i Vesna. Bile su cimerice. Obje tada još djevojke. Komunikativne i vesele i svoje. Imale su gramofon i slušale su ploče dobre „mjuz“e. Šansone. Everginove. Klasiku. Uhu i srcu prihvatljivo. Pa čašica vina. Ništa što tijelu i duši ne prija. Obje su nižega rasta, tu negdje kao i ja. Cure staroga kalupa i po starom YUSU.

Božana je imala dugu, crnu, tešku, punu kosu koju je ponekad pletla u pletenicu, jednostavno i šarmantno i neodoljivo simpatično. Tradicionalno i ljupko. Predavala je francuski jezik. Učenici su je voljeli jer je bila neposredna i jer ih je razumjela. Mladost se uvijek razumije, zar ne? Nema tu velike mudrosti. Samo budi ono što jesi i to je ključ uspjeha. Njezine boje odjeće su bile pastelnih tonova, vedre i meke kao što je i sama bila. I sve je na njoj bilo skladno i po zakonima majke prirode.

Vesna je, za razliku od Božane, bila sitnija i stroža u svemu. Među učenicima poznata kao stroga. Predavala je tadašnji hrvatsko-srpski jezik. Obrazovana, načitana i principijelna što nimalo nije bilo, niti je lako. Doći iz grada u provinciju, sam, bez nekoga da ti „drži leđa“ i pritome ostati vjeran svojim nazorima i uvjerenjima, stavovima i idejama, oduprijeti se, zahtijeva izuzetnu snagu i upornost koja graniči sa tvrdoglavošću. Svaka joj čast i svakoj od njih skidam kapu, jer

trebalo je izdržati nalete i pritiske i učenika i roditelja, pa i kolega. I sama sam bila u sličnoj situaciji i znam što to znači. Bile su to naše male, ali slatke bitke.

Vesna je imala kratku, smeđu kosu i uvijek je bila originalno odjevena; krojevi, boje, smjele kombinacije, sve je nadilazilo okvire gradića. U svemu je bila napredna, hrabra, rekla bih - jedinstvena. I baš takva mi je odgovarala. Obje. Ni jedna od nas se nije dala uvući u prosječnost, u bezličnost, u anonimnost. O, ne! To nikako! Sve tri smo bile odlučne, borbene i ranjive iako smo za ovo zadnje znale samo mi.

I danas kada se sretnemo, istina rijetko, jer svaka živi neki drugi život na nekim drugim prostorima, nakon ljubljenja, grljenja, i plakanja, nasmijemo se sjetivši se tih radošću ispunjenih dana. Nacionalnost, entiteti, raznorazne pripadnosti i etiketiranja ni tada, a ni sada, nam ništa ne znače. Ljudi su, u svojoj suštini, slobodna bića. Sve drugo bih okvalificirala kao nasilje.

Ali, da se vratim mojim slobodoumnim, hrabrim prijateljicama. Pripremale smo niz recitala, skečeva, pa i ozbiljnih dramskih uradaka. Naši učenici su rado u tome sudjelovali i davali sve od sebe da te predstave, ti nastupi uspiju, dok smo mi u pozadini, iza kulisa ili u prvome redu drhtale k'o pubertetlije strahujući da nešto ne krene krivo. I nije. Nikada. Dijelile smo radost uspjeha dok su zadovoljstvo i sreća titrali na našim licima kao vatreni plamićci. Kako je sve to bilo čisto, naivno i iskreno! Iskreno se nadam da smo i danas takve. Trebamo samo otvoriti dušu i um i eto nas, tri Gracije!⁸

A da smo još uvijek takve opisat ću jednu, ne tako davnu godišnjicu mature, na koju smo bile pozvane. Proslava je bila u bašči nekadašnjeg Doma kulture. Naši nekadašnji učenici su pristizali u jatima. Dotjerani. Svjetlucale su toalete, sjajili se sakoi, košulje i odijela. Očima prelazim preko svih njih i tražim kolegice. Malo kasne, ali stižu. Jao radosti! Tu je i Larisa, Lara, ona četvrta, koja je došla u školu kao profesorica materinjega jezika nešto kasnije. Mlađa, uznositija i krupnija od nas tri, ali vesela da veselija ne može biti. I time nas je odmah osvojila; svojom osjećajnošću, svojom teatralnošću koja nam je bila nova i privlačna i samo je njoj dobro stajala, jer, i za to treba imati i smjelosti i dušu. U Lare toga ima na pretek. Večer prođe onako kako se to i očekivalo, a onda smo nas četiri nastavile veselicu po svome. Vesna je rano otišla jer je imala dogovoreni prijevoz do Mostara. Nas tri se nismo dale smesti zbog te činjenice... Noć je već daleko odmakla. „Make upovi“ su se omekšali i razmazali, cipelice su počele žuljati, ali nama osmijeh ne silazi sa usana. Sada smo sve majke, no, privremeno smo i to zaboravile. Mladost se ulijevala u nas kao zrak i prelijevala se iz nas kao voda, tako potrebna, toliko

8 Tri Gracije – u grčkoj mitologiji boginje ljupkosti i ljepote; zaštitnice ljupkosti i šarma, pomoćnice Afrodite, boginje ljubavi

žuđena. U neke sitne sate krenusmo kući, ali to nije bio kraj. Sad tek dolazi vrhunac zabave po kojem ovu noć nećemo nikada zaboraviti. Božana i ja idemo pratiti Larisu kući jer se Larisa boji pasa, pogotovo pasa lualica kojih je nakon rata ostalo jako puno. Pratimo prijateljicu do kuće, tamo negdje do Podgrada, ali njoj se ne ide kući.

„Moj Suad ionako spava. Čujem ga da hrče“, tumači nam Lara i smije se.

„Malo je reći hrče? Pila! A meni se ne spava. Cure moje, sad ću ja vas pratiti kući! Do glavne ceste ili do parkića, do česme.“

Idemo nazad, a padamo od smijeha. Posudila sam Božani šal, jer lipanjska noć nije tako vruća, a oni putovali cijeli dan iz Danske, pa umor čini svoje. Zaplela se Božana u šal, pa ne vidi kud ide; Lara, velika Lara, se stišće uz mene jer nam u susret dolazi nekoliko pasa, Pokušavam pomoći Božani koja se sapinje i posrće. Ljudi moji, koji smijeh, koja komedija!

„Kako se ti ne bojiš pasa?“, pita me Lara puna divljenja kao da su pred nama aždaje, a ne psi lualice željni pažnje i nježnosti kao i svako živo biće na ovom dunjaluku.

„Zašto bih ih se bojala. Vidi kako su tužni i lijepi. Zar ti ih nije žao?“

„Jes', jes', žao mi ih je, ali neka ih što dalje od mene!“

„Krrr... brrr...“, veli Božana ispod šala.

„Sada me ispratite nazad. Pa neću valjda sama kući po ovome mraku“, opet predlaže Lara, dok nas dvije sasvim ozbiljno, pucamo od smijeha.

„A, da ti podeš sa nama. Možeš noćiti kod mene u stanu, ima mjesta“, vragoljasto ću ja, dok Božana, koja napokon proviruje oslobođena ogromnog šala, prihvaćajući šalu, dodaje:

„Ili kod mene. Zijo će biti presretan“.

„Ali će Suad biti nesretan!“, uzvraća Lara.

Smijeh, smijeh, smijeh. Nismo pijane. Bar ne od alkohola. Da budem iskrena, ne znam dokle bi nas tri tako da se odnekud u spaćeku ili dijani nije pojavio On, ne Gordi, već Zijo i riješio ovu našu žensku hoćeš-nećeš zavrzlamu. Došao i presjekao čvor!

Stolačka *La Pasionaria*

Ona je baš takva. Topla. Obla. Široka. Plodna. Dobronamjerna. Plemenita. Ona, moja susjeda preko Bregave, u kući *vis-a-vie* naše zgrade. Ona, Fadila Kapić. Sve je na toj ženi energično i susretljivo: osmijeh, oči, ruke, glas, stil i stas! U njezinom bogatom životu bilo je i suza tuge i suza radosnica, i uspona i padova. I nadanja i razočarenja. Ali, hrabra je to žena. I mudra. Učila je iz knjiga, a još više iz života, iz običaja, iz tradicije, iz mudrosti zemlje, iz iskona! Što nas je to povezalo? Rekla bih uzajamno razumijevanje i povjerenje, jer kad sam došla u Stolac bila je prva koja mi je prišla, iskreno, pružene ruke, pozdravila me i povjerila mi tada još malene sinove, Adija i Medu, da ih učim engleski. Gledala je ona već tada u budućnost svjesna značaja tog jezika. Bila je napredna i otvorena za nove ideje, nove poduhvate. Prvo sam učila Adija, jer je stariji, kasnije i Medu. Stanovali su tada na Luci u stanu koji im je bio pretijesan, jer je sa njima živjela i Fadilina majka, njihova nena. Kad god bih došla, dočekale bi me dobro raspoložene i sa nekom slasticom. Tu sam, kod njih prvi put u životu probala buredžike! Koja delicija! Nikada nisam zaboravila taj miris mesa i češnjaka natopljen kiselim mlijekom, taj okus koji se topio u ustima i bio zamamno zavodljiv. I dan danas kada pravim buredžike ili ih probam u nekoj buregdžinici ili kod neke vrijedne domaćice, što je prilično rijetko i postaje sve rjeđe i rjeđe, prva asocijacija mi je – Fadila! Topla, rumena, sočna kao i ta tepsija pite na stolu! Cijela je kuća bila puna obilja, radosti. Života!

Kasnije su nas povezale kćeri! Njezina Ediba i moja Ela rodiše se u godinu dana razlike, ali su zajedno pošle u prvi razred. Moja, naša Ela malo požurila. Zapravo, mi roditelji smo požurili, ali to je sad druga priča. Pisale su zadaće, pripremale se za kontrolne, vježbale matematiku, slavile rođendane, Nove godine; šaputale tajne i muhale se po čaršiji kao vjetar kad ih je uhvatio vrbopuc... One, tada curice, djevojčice, djevojke, sada žene, majke. U ratu su se dopisivale, nazivale. I strahove i nade su dijelile, kako one tako i mi, mame. Fadilin suprug, dr.

Meho je prošao pakao. On to najbolje zna. Rat ga je razrušio, no ne i uništio. I ne samo njega. Neki se podigoše kao Feniksi, nekima su krila ostala potkresana, neki ih, natopljene krvlju, nikada više nisu raširili... Fadila je bila neustrašiva. Borila se za svoju obitelj, svoje gnijezdo i održala ga toplim i živim, postojanim. Veliko je srce u svake majke, Fadilino posebno, široko za sve ptiće...

Fadila je odskakala od prosjeka, od uobičajenoga toka. Nisi mogao ne primijetiti je, kao da je izazivala, pozivala da joj uputite pogled, da joj se divite jer, kako je sama znala reći: „Prijateljima na radost, dušmanima za inat!“. Ona, Fadila je svoju drukčijost „dobro nosila, dobro joj je stajala“, kako je to jednom, vidjevši je raskošnu i lijepu u robnoj kući, rekao moj svekar. No, nemojte me pogrešno shvatiti, nije to bila samo fasada. Ne, nipošto! Načitana i obrazovana je Fadila, puna riječi i stihova; o svemu je pričala, vodila razgovore, znala je svojom pričom i zainteresirati, i zaintrigirati, i rasplakati i nasmijati. Sjećam se njezinog dirljivog i snažnog govora na protestu uoči rata kada je hrabro, jasno i glasno branila tekovine antifašizma, zauzimala se za jedinstvo i jednakost svih ljudi. Prava revolucionarka! Stolačka La Pasionaria! U njezinom društvu mi nikada nije moglo biti dosadno. Uvijek bih nešto od nje naučila, saznala, dobila. Ne mislim tu na bogate i sočne komade baklave velike k'o dlan i ine nafaize, već na njezinu vedrinu, svježinu, energiju, nesputanost, originalnost, a to, priznat ćete, nije malo.

Ljudina Džemo

E, baš volim Džemu!

Izjavljujem to javno i napismeno. Džemu Tucakovića. I neka niko ne bude ljubomorani! On je moj prijatelj, a prijatelji se vole, zar ne? Ljudina, nema što! Ima u njemu naivnosti i dobrote velike i mirisne kao hljeb domaći, kao kruh okrugao, topao, čestit. I zagrije te i nahrani te i nagradi te poštenjem, vedrinom, osmijehom. Sa njim vam nikada nije dosadno. Uvijek je pun priča, doskočica, šala, savjeta, odmjerene riječi, blagog osmijeha. Takvog Džemu znam već o-ho-ho godina! I još ću toliko, vjerujem, želim, očekujem.

Evo, jučer na primjer, navratio da vidi dokle se došlo s radovima, jer renoviram banju iz temelja. Preuzeo na sebe i posao i odgovornost za druge majstore nakon što on odradi svoje. Nadgleda, predlaže, provjerava, jer ja se u to baš ništa ne razumijem, a Džemi vjerujem. Da, on je čovjek od povjerenja.

O Džemi se dosta zna. O Džemi entuzijastu i altruistu se već pisalo, jer on je postao sinonim za Gradsku pleh-muziku u Stocu. Dao je gotovo i zadnji atom energije da ponovo pokrene i stavi na noge orkestar koji je svirao kada su ratne rane još bile svježije, a mržnja i nacionalna netrpeljivost posijana i posađena u mnoga srca i oči. „Nikad više zajedno“, mislili su zloslutni i zloguki, oni što su sjeme zla već rođenjem dobili. Svojim djelovanjem u gradu Džemo je pobio takve ideje. Ideje razdora i netolerancije njemu nisu bile prihvatljive, ni poslije ratnog vihora u kojem su svi patili. To dokazuje stolacka-pleh muzika za koju se Džemo natrčao na sve strane skupljajući ljude, papire, dozvole, instrumente. Srećom pa je naišao na ljude koji su shvatili njegovu misiju i pomogli mu na ovaj ili onaj način. Danas ta djeca, ti pioniri iz sva tri entiteta sviraju zajedno, dolaze na probe, putuju, imaju koncerte po cijeloj BiH i širem regionu, kako se to sada kaže.

Nakon koncerta zajedno večeraju, pjevaju, družu se z a j e d n o! To je jedina opcija, ne govorim to kao političar, već kao čovjek s ljudskom željom da ljudskija ne može biti!

Dobro ja velim Džemo je ljudina!

Sjećam se i nekog drugog sviranja, muziciranja sa **sastavom Stolački behari!** Kao u bajci, iza sedam mora, iza sedam gora postojao je taj ansambl koji je svirao i pjevao iz sveg glasa i uveseljavao publiku, posjetitelje, prolaznike. Taj glas je bio moj Ale! Stolački slavuj! Bili su tu i tamburaš: Bodo, Sule, Muho, Izo, Ilija, Menso, Mirsad, dok je po žicama velikog kontrabasa prebiraio, a tko drugi, do veliki Džemo! Znao je Džemo i zaplesati! Izveo bi svoju prekrasnu Dinu, pun ljubavi i pažnje, i kao pravi džentlmen zaplesao valcer. Ponekad bi i nas dvoje zaplesali. O tempora, o mores!

No, ima nešto što nisam znala o njemu, a što saznah nedavno iz njegovih usta i zbog čega ga još više zavoljeh! Džemo voli čitati knjige. Objasnio mi je kako to radi – prvo uzme knjigu, otvori je i ne prestaje s čitanjem dok je cijelu ne pročita. U jednom cugu! Ne pušta je, pa makar zašao duboko u noć ili u ranu zoru! Onda, kasnije, ako mu se sviđa, čita je ponovo, polako i natanane otkrivajući ljepotu rečenice, misli, ideja. Bravo, Džemo, sad si mi još mrvicu draži! Danas sam bila u dućanu kod njegove Dine. Uvijek je vesela i raspoložena, drugačiju je ne znam. Vrijedna je i okretna, puna damara, kako se to ovdje kaže. U Senju bi to rekli žvehtla. Uđem u dućan, a ona mi kroz njezin zarazni smijeh govori da su me Džemo i ona danas spominjali i da su se dobro nasmijali! Pretvorim se sva u uho.

„Dođem ja kući i pitam muža gdje je ko, pa i nevjesta, a on odgovara ozbiljan, da ozbiljniji ne može biti: „Sprema ispit“ „Kakav ispit?, pitam začuđeno. „Pravosudni“, odgovara on k'o iz topa. „Ama, zar ga nije već položila?“ „Šta ja znam. Ima tih ispita hejbet“ Opet ja u čudu, a onda mi Džemo, ne mogavši više izdržati ispriča anegdotu koju si mu jučer ispričala! Shvatih o čemu se radi, a da bi shvatili i vi, evo te anegdote“...

Davne, 1975. godine postah i j a m l a d a i dobih svekrvu. Bijah tada još studentica, treća godina. Bila sam odlična studentica, ali jesam li bila odlična nevjesta, prosudite sami. Voljela sam i još uvijek volim ustati kasno, ostate u krevetu malo dulje, ali je zato noć bila moja! Noću sam učila, pisala, plesala, putovala... Pa to je normalan studentski život, zar ne? Nastavih sa tim navikama i poslije udaje.

Elem, došle kone kod moje svekrve (dobra mi je bila, rahmet joj duši, baš sam je voljela!) i pitaju gdje je m l a d a. Očekivale, valjda, da ću ih dočekati uredna i nasmiješena i sa kafom i sokom, a moja Sema, moja svekrva, sva sretna i ponosna odgovori: „Eno je, uči, sprema ispit!“, na što su kone pune razumijevana stišale glasove i nastavile ispijati kafu iz fildžana, sabahile!

Eto, kako Džemo brzo uči i pravilno upotrebljava stečeno znanje. Bistra glava, nema što. Džemo ljudina.